

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVNE AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB

3. RÆKKE. IV. BIND.

REDIGERET AF

VILLADS CHRISTENSEN

I KOMMISSION HOS TILLGES BOGHANDEL
I KØBENHAVN

TRYKT I AARHUS STIFTSBOGTRYKKERI

1904—05

Toldgrænsen mellem Nørre- og Sønderjylland fra ældste Tid til Kvæghandelens Frigivelse 1827.

Ved Søren Alkær sig.

Disse undersøgelser begyndte fra først af med, at forfatteren rejste rundt til de enkelte gamle smuglere og toldkarle, som endnu bor langs grænsen, og fik dem til at fortælle deres oplevelser. Under samtalerne fremkom ikke sjælden en bemærkning om, hvor uretfærdigt og urimeligt det var, at en sådan toldgrænse gik tværs igennem dansk land. Tanken har sin berettigelse, navnlig når man ved, at der ikke blot boede mange hertugelig danske, men også mange kongelig danske undersætter syd for denne grænse. Og da det også af andre grunde kunde have sin interesse at få denne grænses tilblivelse og de herhen hørende forhold oplyst, så skulde der i det følgende gøres et forsøg i den retning. —

Dette arbejde burde igrunden ikke være vanskeligt, da den egentlige toldgrænse er en temmelig sen fremtoning, men overgangen mellem denne og de ældre tilstande er ikke sket på engang ved den og den forordning, men lidt efter lidt, ja egentlig mest ved den stille vedtægt, og det gør sagen uklar. Derved nødes man til først at søge oplyst noget om, hvordan de ældre tilstande var, og dette er langt det vanskelige.

I. Ældre Tilstande.

Told og dermed beslægtede afgifter: Konsumtion, accise (bompeng, bropenge, milepenge) er vel omtrent lige så gammel som handel og samfærdsel i det hele taget, og der har næppe i ældre tid været skelnet skarpt imellem dem. Konger, fyrster og herremænd pålagde slige skatter temmelig vilkaarligt, og hvor der var udsigt til at få de fleste penge ind, men her i landet er denne ret dog tidlig indskrænket til kongen, som så ganske vist kan overlade den til andre eller give toldfrihed efter forgodtbefindende. — Knud d. store gav halvdelen af de kgl. indtægter i Ribe til bispestolen (med nogle undtagelser), bl. a. »den lille told« og salttolden. (Kinch: Ribe 11,52.) Valdemar Sejr gav Ribe borgere frihed både for told og torvepenge hvor de end vilde handle i kongens lande, og den samme forret blev af og til for kortere tid givet til andre byer. Endvidere ser man af en mængde kongebreve fra 16. årh., (kancelliets brevbøger, udg. af rigsarkivet) at både har enkelte mænd ofte faaet toldfrihed for kvæg de vilde udføre, og bønderne fra visse landskaber (Låland-Falster, Møen, de svenske landskaber) fået toldfrihed for, hvad de vilde udføre af deres eget hjemmefødte kvæg. Og endelig kan man jo fra samme tid nævne adelens toldfrihed for indførte varer. —

De steder tillands, hvor en sådan afgift bedst kunde opkræves, var jo ved landevejenes knudepunkter, altså ved byerne og navnlig de byer, hvor en betydelig landevej gik igennem. Dette var dengang fuldt tilstrækkeligt, thi de varer, som skatten væsentlig var lagt på: Salt, vin, øl, jærn, heste og kvæg, kunde der ikke ret vel være tale om med fordel at føre udenfor de almindelige veje, navnlig da landet der udenfor gerne var opfyldt af skove og moradser. Man kunde maaske derfor sige i alminde-

lighed, og ialfald gælder det for dette tilfælde, at det er først da landet bliver dyrket og vejene bliver mange, at det bliver nødvendigt at sætte en nogenlunde bestemt toldgrænse og at sætte vagt ved den. At denne toldgrænse her maatte blive landegrænse fulgte af, at kun landets konge kunde kræve told, og når landets grænser tillige var så bestemte som Danmarks, så skulde man tro, at forholdene måtte blive ret klare, navnlig efterhånden som den gamle bytold og mellemrigstolden forsvinder.

Men vor sydlige landegrænse var netop ikke bestemt og klar, og desværre var der også en undtagelse m. h. t. kongens eneret til at kræve told, nemlig de sønderjyske hertuger. — Fra de tider, da hertugdømmet ved sædvane var bleven arvelig i Abels slægt var der i Sønderjylland skabt en fyrstemagt, som i sit eget land havde omtrent den samme magt og rettighed, som dens lensherre, kongen, i sit, bl. a. også retten til at kræve told. Og naar de kongelige og hertugelige besiddelser nu hver for sig havde været samlede, og grænsen havde været skarp, så kunde dette forhold vel ikke volde synderlig vanskelighed, men de mange delinger havde i høj grad blandet godserne mellem hverandre. Vel havde den sidste større deling ved Hans d. ældres død 1580 simplificeret forholdene noget, i store træk således, at kronen ejede den nordlige del til Gjenner bugt mod øst og Brede ås udløb mod vest, så kom hertugen af Gottorp med et lignende stykke, og syd for igen hørte Flensborg amt m. m. til kronen. Men der skulde dog efter dette være en 4—5 forskellige toldgrænser, og det foreslog endda ikke, for den nævnte inddeling gælder som sagt kun i store træk, — meget gods var fælles og endel af hertugens ejendomme lå omgivet af kongens og omvendt, f. ex. Ribe med omliggende land, og konsekvent

skulde der jo være en toldgrænse om hver »enklave«. — Sålænge man kunde nøjes med at passe på de store hovedveje gik det endda an, men da landet blev nogenlunde fremkommeligt og der kunde smugles omtrent overalt, måtte det give anledning til en mængde rivninger, megen bekostning og tidsspilde, om det end må tilføjes, at det ikke har været så galt, som det efter vore begreber kan synes, idet det dengang næsten udelukkende var heste og kvæg, der var tale om som toldobjekter.

Har man nu virkelig gjort forsøg paa at være konsekvent? Eller med andre ord: Har der været krævet told i de kongelige besiddelser i Sønderjylland, og kan toldsteder påvises?

Skøndt materialet er vel lille, navnlig fra ældre tid, og svaret derfor ikke kan blive så fyldigt som ønskeligt, kan der dog ubetinget svares bekræftende paa disse spørgsmål, om det end kan føjes til, at det neppe nogensinde har været fuldtud gennemført og også efterhånden har måttet opgives de fleste steder.

I Kolding afsked af 19. Jan. 1576 (afskrift på dansk af 21. Jan. i Viborg arkiv) træffes følgende afgørelse angående stridspunkterne om toldbesvigelser (§ 30): »Er det og således forordnet og berammet, at efterdi det findes tit, at tolden fordrives på begge sider, skal det dermed således holdes at når nogen af f. n. (fyrstelig nådes) undersætter pågribes, som har fordrevet kongelig told, da skulle de derfor straffes af k. m. (kongelig majestæt). Og når nogen af k. m. undersætter fordriver den fyrstelige told, skal den derfor straffes af hans f. n., indtil så længe, at hans k. m. og f. n. kunde udi fremtiden gøre en anden forordning derpå«. — En af de anklagede smuglere har drevet »nogle øxne fra Rødding til Brunlund igennem Gramherred, og han har derfor måttet optinge hos f. n. og så fandt på [ø: og så fandt man ud], at efterdi det befindes, at han ikke haver

udgivet hans told udi tilbørlig toldsted, men haver drevet omvejerne med øxne, at han derfor med rette intet igen bekommer af det, han haver udgivet«. En anden er anklaget til Gram herredsting »for nogle øxne, som han skulde have fordrevet f. n. told for gennem samme herred«.

Det ses heraf, at hertugen har haft toldsteder og krævet told i sine besiddelser, som kongen i sine, men hvor disse toldsteder var, får vi intet at vide om. — Derimod ses det af et kongebrev af 19. okt. 1576 (kanc. brevb.), at der har været et toldsted på den kongelige del af Føhr, lensmand Erik Lykke skal indsætte en pålidelig mand til at oppebære told og anden rettighed af de øksne, som udføres. Men allerede 10. Juni 1578 (Secher: Forordn. recess. o. a. kgl. breve) bliver denne told efter beboernes ansøgning hævet, for fremtiden skal de ligesom hertug Hans's tjenere forskånes derfor.

Det her antydede forhold, at kongens undersåtter måtte betale told, mens hertugens var fri, kom efterhånden til at spille en stor rolle. Det blev for landets skyld og ikke mindst for kongemagtens nødvendigt, at pålægge meget tunge skatter efter at grevefejden var forbi, og bl. a. forøgedes kvægtolden, som vi senere skal se, meget betydeligt. Der var jo ingensomhelst grund til at lade de kongelige undersåtter i Sønderjylland slippe for disse forhøjelser, men det blev dog nødvendigt i praksis at tage store hensyn, thi hertugen, hvis udgifter, navnlig til hofhold og forsvar, var små i sammenligning med kongens, kunde af den grund være lempeligere med sine skattepålæg, og navnlig havde Hans d. ældre (1544—1580) været en mild og lemfædig herre. Forskellen på de kongelige og hertugelige skatter blev derfor større og større og det gælder da først og fremmest toldskatterne, den 1542 pålagte kvægtold kom f. ex. op til det

5—10 dobbelte af »den lille gamle told«, og dertil kom, at også denne sidste gjorde de hertugelige undersætter sig efterhånden fri for, eller den er måske gået op i andre afgifter. Det blev under disse forhold nødvendigt for kongen at lempe sig meget betydeligt overfor hans egne undersætter, navnlig hvor de boede dør om dør med hertugens, og dette var jo såre hyppigt tilfældet. De kgl. sønderjyder måtte sikkert udrede både den store told af 1542 og dens forhøjelse 1567, fra 1573 ialt 1 daler, men videre kunde man heller ikke komme. Især »den lille told« (2—4, senere 6 skilling pr. høved) måtte man de fleste steder opgive, hvis man ikke vilde udsætte sig for et almindeligt og demoraliserende smugleri. Det blev naturligvis rent praktiske hensyn, her gjorde sig gældende. Hvor man ikke troede at kunne få tolden ind, fordi forholdene gjorde det umuligt at føre en virksom kontrol, f. ex. på Føhr og alle mindre kgl. besiddelser, der opgav man det tidligt og lod de kgl. undersætter gå ind under den slesvigske toldordning, idet man lod dem være helt fri både for den gamle og den ny danske told. Men hvor kontrollen kunde blive nogenlunde pålidelig, holdt man fast ialfald på den lille told. Men forøvrigt er de toldsteder, hvor det lod sig gøre, sikkert blevet færre og færre, og efter enevældens indførelse er de snart talte, men til gengæld var måske de tilbageblevne paalideligere og bedre organiserede end før, thi enevælden vilde have orden her som overalt.

I de slesvig-holstenske bestallingsprotokoller for det 18. årh. nævnes nogle af disse toldsteder. Af 17. okt. 1719 haves en konfirmation på bestalling for Peter Hinrichsen »als einnehmer des kleinen zoll zu Bau«. Af 1759 »Bestalling für Joh. Nicolas Clausen als zoll und licenteinnehmer zu Bredstedt«. Begge de nævnte steder ligger inde i landet, begge i Flensborg amt (kongelig) og begge,

ialfald dengang, ved betydelige landeveje. — Endvidere læser man i Schrøders: Slesvigs topografi, følgende om Toftlund: »I kirken findes provst Slanges epitafium, han var tillige kongelig toldembedsmand, da man her betalte oxetold«. Byen Toftlund ligger midt inde landet, sydligst i det gamle Haderslev amt (kongeligt) ved landevejen fra Ribe til Aabenrå. Endelig har man fra 1722 en »Bestalling für Paul Fabricius als hausvogt im amte Apenrade und zolleinnehmer zu Tollstedt. . . . Und soll er den dasigen kleine landzoll getraulich erheben und monatlich an der amtstube zu Apenrade behørig abliefern«. Toldsted ligger en mil s. v. for Aabenrå ved den gamle landevej til Flensborg i det fælles distrikt, som strakte sig fra Aabenrå by til Flensborg amts nordgrænse. At fællesnavnet i dette tilfælde er bleven til egetnavn, må vel tyde på, at toldstedet er meget gammelt. Der kan måske her være anledning til at tilføje, at der ved landevejen fra Flensborg til Husum er et sted, som kaldes Toldhus.

Disse oplysninger er jo kun få og spredte, og der kunde sikkert også findes flere. Men de er tilstrækkelig talrige til at vise det, det her kommer an på, nemlig at kongen har haft sine toldsteder ved hovedvejene inde i landet, ligesom hertugen — ialfald i ældre tid — har haft sine. Endvidere må vi lægge mærke til, at der ved disse toldsteder (måske Bredsted undtagen) aldrig kræves anden told end den lille (gamle) kvægtold, og det har sandsynligvis aldrig været anderledes. Men det er dog ikke sådan at forstå, at de kgl. sønderjyder slap med de stakkels 6 skilling. De skulde som andre — ialfald i det 18. årh. betale 44 sk. dansk pr. hoved ved de holstenske toldsteder og desuden 1 rd. dansk courant i almindelig udførselstold, ialt 1 rd. 50 sk. Men da andre danske først måtte give 2 rd. 40 sk.

ved kongeågrænsen og siden, om dyrene skulde videre syd på, da 44 sk., så slap sønderjyderne dog med omtrent det halve. Der var 8 mark dansk at tjene ved at smugle en stud over Kongeåen.

Det er i vore øjne meget mærkeligt, at man vilde blive ved at bebyrde embedsmændene med opkrævningen af en skat, der måtte give et så kummerligt udbytte som 6-skillingsstolden. For ganske vist var det en beskæftigelse for de fleste af dem (provst og tolder!) som de også oftest tog sig meget let, men ved lejlighed kunde »den lille told« dog volde bryderier nok og være med til at forvirre retsbegreberne og forøge rivningerne mellem befolkningen og embedsmændene. Vi skal i det følgende se eksempler derpå.

Men dette udelukker jo ikke, at disse toldsteder med den der opkrævede afgift for os har stor interesse. De står som en levning fra ældre, primitive tilstande, idet den første told, som er pålagt her i landet — enten det nu er sket i Harald Blåtands eller Knud d. stores tid sikkert er krævet på samme måde: Ved byer, havne, markeder o. s. v. altså hvor der var udsigt til at få de fleste penge ind. Men man har heller neppe fordret told af andre end dem, der kom slige steder, vilde man drage uden om dem og de alfare veje med sine varer, da var det en fri sag. Men derved var ganske vist kun lidet at tjene, thi disse ældre afgifter var meget små.

Som bytold, markedstold, mellemrigstold o. s. v. blev disse afgifter ved at bestå langt ind i det 16. årh., man træffer dem ofte i kongebrevene fra den tid. Men da arbejdet for at gøre landet stærkt og enigt efter reformationstidens kampe begyndte, forstod man, bevidst eller ubevidst, at der i disse afgifter, forskellige som de var, lå en anledning til splittelse og en fare for énheden. De forsvinder da efterhånden og en betydelig forhøjet grænse-

told kommer istedet. Men da denne overgang, i løbet af 16. årh., gik for sig, havde vort forhold til Sønderjylland desværre forlængst udviklet sig således, at dette land måtte blive udenfor toldénheden, det blev dets nordgrænse og ikke dets sydgrænse, som blev toldgrænse, og da man ikke vilde lade de kongelige undersætter syd for slippe for told, blev de gamle toldsteder i Sønderjylland — som ovenfor fremstillet — fremdeles i virksomhed.

At det skel, her blev sat, har været en national ulykke behøver ikke at påvises. Ganske vist var skellet der før, men derved at det blev toldskel, blev det i tidens løb skarpere markeret. Og til de gamle forskelligheder kom nu tillige noget for den nyere tid så væsentligt som en ganske forskellig toldbeskatning og toldordning og endelig midt i det 17. årh. konsumtionen og lovene om brændevinsbrændingen. De blev indførte her, men sønderjyderne slap fri, og dette var i virkeligheden kun en nødvendig konsekvens af, at toldgrænsen var sat, selv om disse ting ikke direkte vedkommer toldvæsenet.

I næste afsnit skulde det undersøges, hvorledes og hvornår denne grænse blev trukket.

II. Toldgrænsens tilblivelse.

Skøndt der, som før sagt, fra ældre tid har været krævet told mange forskellige steder i riget, var der dog to, som tidlig blev de vigtigste, nemlig Kolding og Ribe. Grunden til disse byers, og navnlig den sidstes, fremskudte stilling som toldsteder er, at de, som bekendt, blev midtpunkter for den handel med og udførsel af kvæg og

heste, som fra Valdemarernes tid og fremefter blev én af landets vigtigste hjælpekilder.

En meget stor del af de udførte dyr gik dog hverken den østlige vej over Kolding eller den vestlige over Gredstedbro til Ribe, men ad de gamle veje: 1) Borris—S. Omme—Grindsted—Heinsvig—Houborg—Foldingsbro, 2) Nørre Snede—Jælling—Randbøl—Bække—Foldingsbro, og 3) Varde—Endrup—Holsted—Foldingsbro. Disse veje mødtes alle, som man ser, i Foldingsbro for her at passere Kongeåen og gå videre til Haderslev eller Ribe, men den til Ribe blev dog hovedvejen, som ialfald heste og øxne skulde passere for at komme igennem et lovligt toldsted. Derom hed det i Kr. II's lov af 6. Jan. 1522 at al udførsel af øksne til Tyskland skal ske over Ribe, på hvis marked de skal sælges til de fremmede købmænd. Man vil at disse, og ikke landets børn, skal betale tolden. Og dette var vistnok kun en gentagelse af ældre bestemmelser.

Disse påbud blev sikkert også dengang kun sjældent omgået, thi der var ingen grund dertil. For det første var tolden ubetydelig, kun 2 sk. dansk pr. hoved (Kinch: Ribe 460, 645 flg.), og for det andet, og det var vel det væsentligste, var man nødt til at drive til marked hvis man vilde have solgt, thi her mødte alle købmændene.

Men fra midten af 16. årh. blev dette anderledes. Hvad nu end grunden var, så kunde markedet i Ribe (og Kolding) ikke længere samle købmændene, men mere fik det at betyde at kvægtolden i 1542 var forhøjet til 20 sk. dansk altså det tidobbelte og så måtte man endda de første år derefter desuden betale de 2 sk. (den lille told).

Da først kom der fart i smugleriet, og da først blev det nødvendigt at sætte vægt ved Kongeåens vadesteder,

navnlig ved Foldingbro og Gredstedbro, og da dette først var sket, var Kongeåen af sig selv bleven toldgrænse, så langt mod øst (omtrent til Vamdrup) som den dannede nordgrænsen for det gamle Barwith syssel.

Skøndt årstallet ikke bestemt kan angives, kan det dog med rette siges at være sket i 1570'erne, thi fra disse år har vi en række kongebreve, som ordner det første opsyn. Det første er en befaling til lensmand Axel Viffert af 16. marts 1570, (dette og de følgende breve er citeret efter kanc. brev.):

»Da mange i de foregående år uden at have svaret told haver drevet øxne ud af landet over Foldingbro, Gredstedbro og andensteds, skal han med det allerførste flytte en af kronens gårde i Gredsted by ned til Gredstedbro, opbygge den, udlægge bonden lige så megen jord, som han mister og give ham ordre til at påsé, at hverken øxne, heste eller andet udføres uden bevis for, at der er svaret told på toldstedet.«

Tillige sendes der ham et brev til Hans Ranzow, embedsmand på Skodborg om »at udlægge en under Skodborg hørende gård ved Foldingbro til Riberhus for en ligeså god gård. Han skal overlevere dette brev, bringe mageskiftet i orden og give bonden på gården ved Foldingbro samme ordre, som bonden på gården ved Gredstedbro.«

Endelig har man af 25. marts 1572 et åbent brev om, »at Tulle Ifversen i Nagbøl i Skanderup må være fri for ægt og arbejde af den gård, han nu selv bor i mod at svare sædvanlig landgilde, gæsteri og anden afgift til lensmanden på Skodborghus, og passe godt på, at ingen øxne, kør, heste, øg eller andet kvæg uddrives ad ulovlige vadesteder eller andre ulovlige veje mellem Kolding og Skodborg. Han skal tillige påse, om der sælges og dølges noget kvæg og i så tilfælde have fuldmagt til at

anholde dem, der gøre det med deres gods og straks melde det til lensmanden. Alt hvad der uddrives på forbudte steder skal være forbrudt til kronen.«

Hvis ordrerne i disse tre breve er udført, er der altså i årene 1570—72 sat kontrol langs hele grænsen, men den må dog ikke have virket tilfredsstillende, og det kunde man vel heller ikke vente.

Ialfald har den det ikke ved Foldingbro, thi allerede 4. sept. 1571 udsendtes et åbent brev, at »herefter ingen heste, øxne eller andet fæ må uddrives fra Nørrejylland på andre steder end ved Gredstedbro og Kolding.« Dog er det neppe nogensinde blevet gennemført. Derpå tyder også nærmest det forleningsbrev af 31. Jan. 1574, som er udstedt til Otto Galskøt til Plougstrup »på 1 gård i Plougstrup med en øde jord kaldet Egbæk mark og 1 bol ved Foldingbro uden afgift, men mod at have opsyn med at ingen øxne, heste eller kvæg uddrives over åen, som løber mellem Kolding og Skodborg, uden at der bliver svaret told af dem.«

Brevet af 25. marts 1572 viser jo, at opsynet også skulde gælde grænsens østlige del, men udtrykket »ulovlige vadesteder eller andre ulovlige veje mellem Kolding og Skodborg« kunde lade én i tvivl, om der er ment Kolding å, eller der er ment den gamle landegrænse mellem Barwith og Almind syssel syd om Vamdrup, Hjarup og Seest sogne. Det er dog det rimeligste, at toldgrænse og landegrænse dengang var den samme, og sådan var det ialfald 150 år senere, de »ulovlige vadesteder« må da henføres til det stykke af Kongeåen, som løber mellem Vamdrup og Skodborghus. Der var forøvrigt heller ingen grund til at vælge Kolding å for landegrænsen, skøndt det da vilde være lettere at passe på, thi der har neppe dengang været nogen stor nødvendighed for et vagthold i disse egne — de var jo

endnu langt senere dækket af tætte, vejløse skove, hvor det var umuligt at drive kvæg. Af kongebrevene fra disse år ses det også, at smugleriet går livligt nok på den vestlige del af grænsen, derimod nævnes den østlige del sjælden.

Anderledes blev forholdet, efterhånden som skovene faldt, og landet blev nogenlunde fremkommeligt, og det dog ikke, som længst mod vest, var altfor åbent, da var der netop her meget gunstige betingelser for et udstrakt smugleri; og at de blev benyttet, derom vidner klager og forestillinger til rentekammeret, navnlig fra toldereren i Kolding. Under 15. sept. 1727 findes en forestilling fra tolder Rachlov om en anden og bedre ordning, navnlig klager han over, at han ikke har nogen klar og bestemt toldgrænse. Dette sidste hænger naturligvis sammen med, at man aldrig her i disse vildsomme skove har haft noget bestemt og nøjagtigt landskel. — Han kunde også have grund til at klage, thi af andre dokumenter ses det, at han et års tid før har haft en sag med en Hans Gydesen fra Haderslev om nogle stude, som den sidste skal have købt på den nordre side og smuglet over. Men skøndt der er nedsat kommission i sagen, er intet bleven oplyst »på grund af vidnernes hårdnakkethed«. — Han foreslår nu, »at pæle måtte blive bekostede til kendetegn mellem landeskellene siden der og ofte er tvistigheder, enten det er på den jyske eller holstenske grund noget attraperes, af hvilke pæle 16 stk. behøves.« Endvidere forlanger han at få to udridere til, foruden de to han har, og dette bliver også bevilget ham.

Angående grænsen henvender man sig til stiftamtmand Gabel i Ribe. Efter at han og Rachlov i forening har undersøgt forholdene og rådført sig med hinanden, går hans erklæring (15. okt. 1727) ud på, »at det ikke vilde være til nogen synderlig nytte for tolddefrauda-

tioners forekommelse at bemeldte pæle i landskellene bleve nedsatte i betragtning af, at når tolddefraudanten kommer først over og forbi Kolding å, det da at være let at komme over landskellene. Men om noget skulde foretages, det da at være nødvendigere, at et vis toldskjel blev determineret, hvortil han agter ingen sted bedre og tjenligere end Kolding å, at ligesom Kongeåen på vestre kanten så og Kolding å på østre kanten kunde være et generale toldskjel. — De 16 pæle foreslås så anvendt her på de $\frac{3}{4}$ mil fra Fårkrog ved kongeåen (hvor Vamdrup og Andst sogne mødes) til Dollerup ved Koldingå; på hver pæl skal være en tavle med den indskrift, at her er det rette toldskjel. (Rentekammerets resolutions og relationsprotokoller 1. juli—31. dec. 1727.)

— Dette blev approberet, og 29. okt. 1727 udkom en forordning med disse og andre bestemmelser angående toldgrænsen. —

Dermed var altså toldgrænsen mellem Nørre- og Sønderjylland bleven nøjagtig bestemt hele vejen, og skønt kun en del af denne grænse (Kongeåen) tillige var landegrænse, havde vi dog dermed selv fuldført den adskillelse som mange andre ting end toldsagerne, men ogsaa disse, havde tenderet imod. Man kan beklage det eller ærgre sig derover, som éns sind er til, men det kunde neppe dengang være anderledes, thi dels var man bunden af fortiden, toldgrænsen kunde ikke flyttes, og man kunde neppe heller 150 år før sat den sydligere, og dels var det jo alene de praktiske hensyn, som førte an, de nationale var ikke til. Det var alene hensynet til kvægtolden, der havde skabt toldgrænsen og som fremdeles holdt den oppe endnu over et århundrede! For os er dette ganske vist meget mærkeligt, da gennemsnitsindtægten af tolden 1700—1787 kun var ca. 80,000 kr. årlig. Men for det første betød disse

penge mere end nu, og for det andet var de en langt større del af statens indtægter, end de nu vilde være.

III. De kongelige undersåtters stilling i Sønderjylland efter toldgrænsens oprettelse.

Da den ovennævnte grænse først var sat, skulde det synes at ligge nær at lade den blive en virkelig toldgrænse, altså at lade de kongelige undersætter syd for den være fri for den danske told, om ikke for andet, så for klarheds og ordens skyld. Men vi har allerede forhen set, at dette ikke blev tilfældet. De kgl. sønderjyder måtte sikkert udrede både den store told af 1542 og dens forhøjelse 1567, fra 1573 ialt 1 daler. Videre turde man ikke gå, men denne told blev også betalt ialfald til slutningen af 18 årh. (Diverse dokumenter ang. studehandelen o. s. v. [1776 etc.]).

Men der var dog visse egne, nemlig de såkaldte kongerigske enklaver, hvor man skarpere gennemførte de danske toldlove. De kom til at danne en undtagelse, fordi de, fra omtrent 1400, var dansk land, med dansk lov og ret, mens det øvrige kongelige Sønderjylland jo i de fleste henseender havde sine særlige love og institutioner fælles med de hertugelige dele, og som kongen måtte respektere. Ved reformationen var disse enklaver bleven lagt umiddelbart under kronen.

Hvordan dette underlige forhold fra først af er fremkommen, skal vi ikke her komme ind på. Det havde imidlertid den virkning, at disse landstykker, som desuden (uden hensyn til øerne) lå på to vidtadskilte steder, kom til at indtage en meget afspærret og uheldig stilling. De fik alle ulemperne ved det danske toldsystem og hvad dermed hængte sammen, men ingen af fordelene, thi den beskyttelse, det skulde yde, blev gjort illusorisk af en

række vel organiserede smuglerbander. Og det kan heller ikke siges, at regeringen var synderlig villig til at lette stillingen for befolkningeu, tvertimod optrådte den temmelig rigoristisk, og overfor ansøgninger om lempelser vendte den det døve øre til, så længe den kunde. Navnlig blev det utåleligt, da efter 1660 lovene om konsumtionen og brændevinsbrændingen også blev gennemført her.

Man gjorde dog derved sig selv en dårlig tjeneste, thi man opnåede kun at drive hele befolkningen over i smuglernes lejr.

Disse havde en udmærket operationsbasis på Vesterhavsøerne, tilmed da halvdelen af hver af dem, ialfald Føhr, List og Rømø, tilhørte kongen og var under danske toldlove og det andet halve hertugen under slesvig-holstenske toldlove! Her på disse øer kunde skipperne i almindelighed i ro og mag kaste varer i land, og derfra blev de smuglet til fastlandet og lige ind i Ribe by. Og det var ikke blot enklaverne, som på den måde blev forsynet med toldfri varer, men det var hele Slesvigs vestkyst, ja lige op til Varde!

Regeringens stilling viste sig da aldeles uholdbar, og den veg også tilbage skridt for skridt, men det var ikke muligt, trods mange bønner og ansøgninger, navnlig fra Ribe, helt at få den til at give efter, navnlig ikke da enevældens smålige konsekvensmageri kom til.

Vi har set, at Fr. II fritog den kongelige del af Føhr for kvægtolden, men ellers er det først hen sidst i det 18. årh. at friere betragtninger kan gøre sig gældende. 1766 fik Føhr og Amrum toldfrihed for visse varer, og 1791 får Rømø toldfrihed »endnu i 10 år« mod at give 15 rd. slesvig-holstensk courant til toldkassen i Haderslev. 1773 blev de sydligste dele af Riberhus amt (Ballum birk, Vesterhavsøerne o. s. v.) undtagne fra de danske love om krohold og brændevinsbrænden, og det

samme må ikke længe efter være sket m. h. t. toldlovene, thi i stænderforsamlingen i Viborg 1836 siges det (Stændertidende I 623) at disse egne nu er inde under de slesvig-holstenske toldlove. Ikke desmindre klages der over, at smugleriet fortsættes, og at der mangler opsyn, navnlig til søs. Nogle oplysninger og undersøgelser fra 1828 angående denne sag viser sig at være lagt til side, fordi man frygtede for ved et forøget og bekosteligt opsyn her blot at jage smuglerne ned til det toldfri Ditmarsken (l) eller til Hamborg, og her mener man alligevel ikke at kunne lægge det pres på, som skal til for at forhindre det. Diskussionen slutter med et forslag om, at »forholdsregler måtte blive truffet til at hæmme det på Slesvigs vestkyst overhåndtagende smugleri samt indskrænke den der stedfindende, smugleriet begunstigende høkerhandel.«

Men i den samme diskussion tilføjer en af talerne, efter at han har nævnt de sydlige enklavers udskillelse fra den danske forordning: »Kun Ribe ligger med sin danske toldforfatning midt i et slesvigs distrikt, omsværmet af talrige toldofficerer og belejret af begunstigede høkere.«

Nej overfor Ribe og opland vilde man ikke give efter, byens glimrende fortid blev netop her dens skade. Dens anselige stilling i middelalderen er bekendt. Reglen var, at kun den og Kolding var lovlige udførselssteder for kvæg, selv om der en enkelt gang blev gjort en undtagelse med byer som Ringkøbing og Varde, og til tider synes Ribe at have været ene om det. I året 1521 udførtes fra Kolding 1636 øxne, men året efter giver Kr. II's lov den regel, at al udførsel til Tyskland skal ske over Ribe, og i hvert fald var det hovedudførselsstedet, — ved nævnte tid 3—6000 årlig. (Kinch: Ribe 645 flg.) I førstningen flest på efterårsmarkedet, men senere flest på forårsmarkedet, hvad der vel er et tegn på, at jyderne nu har begyndt at fede. Byens forstad

bestod dengang også mest af stalde, sagtens bygget af hensyn til studehandelen. Denne handel, og navnlig markederne, tilførte byen stor velstand. Her var i markedstiden fælles stævne for købmænd fra hele Danmark, Tyskland og Holland, thi der blev handlet med mange andre ting end stude. Endvidere var jo byen et anset bispesæde og modtog ofte besøg af fyrster og adelsmænd.

Men netop denne fremskudte stilling blev på en måde byens ulykke. Dens betydning og anseelse og dette, at den var dansk bispesæde, gjorde, at den, skøndt den lå i hertugdømmet, dog bestandig blev holdt udenfor, og ved reformationen blev den og dens opland ca. 1 □ mil lagt under kronen som en dansk enklave, indsluttet på alle sider af slesvigske land, som, skøndt også det var kongelig besiddelse, dog var de slesvigske love undergivne. Allerede derved var dens stilling bleven betænkelig isoleret, og værre blev det efter delingen 1544, da handels- og toldforholde på hver sin side af grænsen begyndte at udvikle sig i meget forskellig retning. Da var det som før sagt, at smugleriet begyndte, og ingen steder var det værre end her. Dette førte saa igen til at byens markeder ved kongebrev af 23. aug. 1573 blev taget fra den. De skal for fremtiden holdes nord for Gredstedbro »da kronens rettighed med told og andet er blevet meget forkortet og underslået ved markederne i Ribe, idet der bortdrives meget ufortoldet derfra, fordi kongens tolder ikke kan have opsigt dermed.« (Kanc. hrevb.). Denne forholdsregel var naturligvis dog altfor voldsom til, at den kunde gennemføres ret længe, og 1582 fik byen også sin markedsret tilbage, men hvad nu end årsagen er, så blev disse markeder aldrig mere hvad de havde været. Og endelig blev efter enevældens indførelse også de danske love om konsumtion og brændevinsbrændig gennemført her nede og det uden lempelser.

Under disse forhold florerede smugleriet, så meget mere, som byen var grænsetoldsted, endskøndt den lå over en mil syd for toldgrænsen! Intetsteds i landet var smugleriet en så lovlig anerkendt levevej som her i disse egne, og i en fattigbetænkning fra de sydlige enklaver nævnes det også ligefrem som en næringsvej! Det var alle der deltog, store og små, rige og fattige, ikke mindst byens købmænd, og det kunde rentud siges at være umuligt for dem at undgå det, selv om de nok så gerne vilde, thi så kunde de ikke konkurrere med de talrige høkere, som boede kun $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ mil udenfor byens porte på slesvigsk grund, de betalte jo kun den langt lavere slesvig-holstenske told og for det meste ikke engang den, for de var selv smuglere! Og fra deres butikker smuglede ikke blot de danske landboere over Ribe, men også byens indbyggere, varer i massevis over enklavegrænsen. Naturligvis søgte regeringen at sætte en stopper for det. Aabent brev af 14. jan. 1693 »forbyder strengelig alle i Kalslund og Frøs herreder boende at de salt, tobak, jærn og andre fremmede varer under deres confiscation herefter ej må sælge eller falholde«, og fra 8. feb. 1668 skulde »byens øvrighed til hver første marts lade tilstille vores tolder en rigtig og af dem underskreven specification på byens kvæg uden forskel hvo det ejer eller tilhører, at portneren kan have tilbørlig opsyn dermed al misbrug at forekomme«. Dette gentages flere gange senere, tilligemed andre forholdsregler, men lige meget hjalp det, — på stænderforsamlingens tid var stillingen væsentlig den samme som for 150 år tilbage!

Under disse forhold var stillingen for de kongelige toldere og deres undergivne overordentlig vanskelig. Selv om de fra først af mødte med den bedste vilje, blev de dog efterhånden nødt til at lukke øjnene for meget, og desuden: Nær 'en fo'r en pund tobak o den jen' yw' å

en dukat o den anden, hudden sku 'en så ku sie? — Det måtte næsten ufravigelig ende med, at de alle, lige til den øverste tolder, blev mere eller mindre demoraliserede. At der egentlig ikke kan siges at være flere herhen hørende retssager for Ribes end for andre byers vedkommende, siger intet, når alle vedkommende havde interesse af at lade sligt gå i stilhed, og man kan desuden vanskelig dømme tilstanden retfærdig efter den slags ting. Det gælder mere om såvidt muligt at kunne skønne, hvormeget der gik i det stille, end det gælder om at pege på det der kom frem. Det bedste middel hertil er naturligvis de mundtlige overleveringer, om end også disse må behandles, mildest talt med stort forbehold.

Det må dog sikkert antages, trods al bagtalelse, at tolderne og navnlig toldkarlene for det meste har gjort deres pligt. Men det kunde så også hænde, at de ret haandgribeligt kunde få at føle, hvad der var tradition. Man fandt mere end éngang toldkarle bagbundne udenfor byen, en enkelt gang var det udført på den originale men probate måde, at et riveskaf var stukket ind gennem det ene ærme bag om ryggen og ud af det andet ærme og dernæst havde man omsorgsfuld lagt den stakels fyr på ryggen! Det var ham jo i denne stilling hverken muligt at rejse sig eller at røre armene, hvis hans frakke da var nogenlunde solidt syet, højst kunde han sprælle i luften med benene og råbe om hjælp.

En jødekøbmand i Ribe truede med, at hvis han fik fat i en af disse posekigere, så vilde han tage værket ud af sin gamle bornholmer og dernæst anbringe fyren derudi med hovedet på værkets plads. Dernæst vilde han tænde sin lange pibe og gå op og ned ad gulvet, og hvergang han kom forbi posekigeren vilde han spytte ham i ansigtet. En anden købmand, som toldvæsenet havde konfiskeret et oksehoved sprit for, svor på, at told

kassen nok skulde komme til at betale det. Hver dag i længere tid udførte han så et anker brændevin og smuglede det samme anker ind om natten, indtil han havde fået den konfiskerede sprit betalt ved konsumtionsgodtgørelsen. — Det var ganske vist ikke altid, at det gik så gemytligt til, navnlig kunde udriderne og senere toldkarlene få slemme skrammer, når de ved nattetid stødte paa bevæbnede smuglere, og enkelte gange gik det på livet løs, når det drejede sig om store værdier. Men for det meste var det en temmelig uskyldig sport, som smuglere og toldkarle drev, naar de søgte at pudse hinanden efter bedste evne, — ligesom det var en æressag at slippe godt fra de mest forvovne skælmsstykker, så var det tilige en stille vedtægt ikke at gøre det altfor grovt.

Men selv om Ribe borgere altså ad ulovlige veje slap for en del af tolden, var det dog neppe saa meget, som man senere har antaget, og i hvert fald var stillingen pinlig nok alligevel. Der kom derfor også den ene klage efter den anden fra den betrængte by, navnlig hver gang regeringen skærpede opsynet og derved for en tid gjorde det vanskeligere at smugle. Men det var ikke nogen stor imødekommenhed, der blev vist, højst fik man de gamle rettigheder stadfæstede, men man fik ingen nye. Ved åbent brev af 28. Juli 1673 stadfæstes, »at Ribe borgere efter de af fremfarne konger erholdte friheder må udi alle købstæder i Jylland handle og vandle med borger, gæst og bonde, hvori der gøres forhindring«. Dette var forøvrigt kun en del af de privilegier, som byen ejede fra Valdemar Sejers tid, og som i året 1731 påny blev stadfæstede »såvidt de ikke stride mod hans majestæts absolutum dominium«, men de havde efterhaanden fået ringere værdi og forslog ialfald ikke til at ligestille byen med andre købstæder. Og naar forordningen af 28. maj 1701 giver byens borgere tilladelse til »at købe fornøden

slagte- og arbejdsbæster af Nørrejyland toldfri, dog at de sig dermed rigtig paa behørige steder over broerne og paa toldboden lader indtegne«, er det jo ikke megen tak værd, for det skulde synes at følge af sig selv, at en dansk by ikke skulde betale den danske udførselstold af sit eget forbrug! Men det må jo dog altså engang have været forlangt, naturligvis fordi den lå syd for toldgrænsen. Når det gjaldt udgifterne til den kongelige kasse måtte den stakkels by altsaa snart agere slesvigsk og snart dansk, eftersom det passede højere vedkommende bedst! Man kunde jo tænke sig, at omtalte forordning ved toldfrihed forstår konsumtionsfrihed, da de to ting ikke altid holdes ude fra hinanden, og i så fald vilde det være en forret, men da den toldfrihed, her nævnes, vides at være ældre end konsumtionen, så kan forklaringen ikke bruges.

En virkelig forret var det derimod, at Ribe borgere og de omboende bønder til 1689 kunde udføre handelskvæg for nedsat told, men det lader rigtignok til, at denne ret er tilranet. Derom hedder det i forordning af 5. marts 1689: »Indvånerne udi Ribe og af Karlslund og Frøs herreder, som hidindtil have uden nogen vores sær allernådigste bevilling tilholdt dennem en frihed at give en trediedel mindre i told af hver okse, som de udfører og hos dennem er bleven opstaldet end andre både indlændiske og fremmede giver, skal deres øxne herefter på lige måde som andre vores undersaatte eller fremmede forholde.« Der gik altså det privilegium, og man fik intet istedet.

I en betænkning fra 1735 (i »Relationer over amter og byer i Danmark og Norge« 1735) gør stiftamtmand Gabel et forsøg på at vække regeringens opmærksomhed for byens uheldige stilling. Han gør først rede for grunden til dens tilbagegang og siger bl. a., at »handelen med heste og øxne er rent ødelagt, så at [mens] der i forrige

tider kunde ligge 40—60 hollandske skibe for at overføre øxne, nu ikke findes én, men alle bliver udpraktiserede«. Han foreslår blandt andre ting, at konsumtionen hæves, og at et gennemsnit af de sidste 10 års indtægter lignes på borgerne som en årlig skat. Dette vidner, som så meget andet hos den mand, om et friere syn end der da var almindeligt, og regeringen kunde derfor heller ikke bruge det. Hverken dette eller andre af hans forslag blev taget til følge.

Det var først næsten et århundrede senere, ved reskript af 27. maj 1829, at man for alvor gjorde forsøg på at lette byen dens stilling. Brændevinsafgiften og en del af formalingsafgiften forsvandt, indførelstolden blev i visse tilfælde nedsat m. m., men der blev desværre nok tilbage af hæmmende og indviklede forholdsregler (snart skulde man rette sig efter slesvigsk og snart efter dansk lov) til, at man lige så lidt som før kunde konkurrere med smughandlerne, og dem turde man, af grunde som før er nævnt, ikke røre. Smugleriet vedblev derfor også og klagerne ligeså. 23. feb. 1832 sender 11 ansete borgere et bønnskrift til regeringen, og senere i stænderforsamlingen kommer man atter og atter tilbage til spørgsmålet om Ribes stilling, gærne i forbindelse med forslag til toldgrænsens ophævelse, — forhandlingerne om disse ting fylder tusinder af spalter i stændertidende. Virkelig ligestilling med andre danske byer fik Ribe først 1851, da toldgrænsen flyttedes til Ejderen.

Vi har nu set følgerne af toldgrænsens oprettelse for de danske enklaver i Sønderjylland. Men også i en del af de kongelige besiddelser i selve Slesvig, nemlig Frøs og Kalslund herreder prøvede man efter enevælden

at gennemføre ialfald den danske udførselstold på kvæg, skøndt toldgrænsen var disse herreders nordgrænse. Derom hedder det i fd. 5. marts 1689: For det andet »skal de udi Kalslund og Frøs herreder give udi told af deres fæ, endog de det selv haver opdraget, når de driver det til markederne i Sønderjylland og der sælger ligesom der gives af alt andet kvæg, som de udi Sønderjylland køber på markeder udi Nørrejylland«. Altså: Også af det kvæg, som er opfødt sønden grænsen, skal den danske udførselstold betales, altsaa ikke den lille gamle told, som andre steder i Sønderjylland, men den store told med alle dens forhøjelser! Dette lyder jo meget mærkeligt, navnlig da det kun gælder for disse to herreder, og vi skal da dvæle et øjeblik derved, thi her er sikkert dybere grunde bag end de finansielle.

Naar disse herreders særstilling så ofte betones i forordningerne, kan dette måske noget komme af deres geografiske beliggenhed. De grænsede mod syd til de næsten uafhængige og skattefri adelige godser Gram og Nybbel, som det ikke var lykkedes Fr. II. at få købt, mod vest til Ribeenklaven og Vesterhavet, og kun mod øst hang de sammen med den del af Nordslesvig, som de nærmest skulde været sidestillet med, nemlig Gram og Tyrstrup herreder. De indtog således en meget isoleret stilling, og meget kunde af den grund alene tale for at få dem draget ind under Nørrejylland. Men når en sådan bestræbelse virkelig synes at have været fremme, så er der dog sikkert en anden og væsentligere grund. Man har rimeligvis haft den opfattelse, at man ved at få disse to herreder skilt ud, lagt ind under dansk toldordning og således lagt til Ribes opland, kunde give denne by en mindre isoleret stilling, — når altsaa strækningen fra Vamdrup til Vesterhavet og mod syd til Gram gods og Flads å blev rent dansk land. Og en sådan bestræbelse var så meget betimeligere, som Ribe jo mere

og mere stræbte bort fra den danske handels- og toldordning hen til hertugdømmets, og den dag således kunde komme, da denne by, og dermed alle enklaverne, blev en lige så usikker del af det danske rige som det øvrige hertugdømme. Altså dog et stykke national-politik, selv om målet for den tid var udelukkende finansiel og dynastisk.

Hvis vi tør læse en sådan politik ud af forordningerne, kan vi kun have den største sympati for den. Men desværre var den paa Forhaand bestemt til at lide skibbrud, når man ikke tog det sidste og vigtigste skridt og flyttede toldgrænsen til Frøs og Kalslund herreders og Ribeenklavens sydgrænse. Men dette skridt var det vel neppe muligt at gøre nu, og man træffer heller ingen antydning af, at tanken har været fremme. Men også befolkningen gjorde den stærkeste modstand, passiv ganske vist, men derfor ikke mindre virksom. Og det kan man ikke undres over, thi den havde i økonomisk henseende meget at tabe og intet at vinde, og dertil kom al den tvang og tidsspilde, som fulgte med regeringens kontrol, først med kvæghandelen og senere med konsumtionen, formalingen og brændevinsbrændingen. Disse ting begyndte netop nu i slutningen af 17. århundrede ret at virke her i Landet. Men Sønderjyderne var sluppen fri, og man kan ikke fortænke de Frøs og Kalslund herreds bønder i, at de gjorde, hvad de kunde, for at undgå åget.

Regeringen måtte da også give efter for den sejle modstand, da man som sagt ikke kunde eller turde flytte toldgrænsen. I forordning af 28. Maj 1701 hedder det: »Og som fornemmes, at vore undersætter i Frøs og Carlslund herreder boende en meget stor mængde kvæg og heste haver årligen at udføre under prætext samme hos dem der synden åen skal være opfødt og kalfdraget, hvoraf de mulig tage lejlighed af den liden told,

som deraf vorder givet, så skal« . . . og nu følger den ordre om optælling og attester, som senere skal omtales. Stillingen fra 1689 med fordringen om den store told synes altså nu at være opgivet. Derpå tyder også en rentekammerskrivelse af 18. okt. 1727, som skal »forekomme én og anden mislighed som befrygteligen måtte forløbe ved den liden told, der gives af heste og kvæg fra Kalslund og Frøs herreder, naar de dem til markeder angiver at udføre«. Den indskrænkning her er nævnt, at det kun er ved markedsudførsel at man kan nøjes med »den liden told« (6 skilling) er ikke ny, og den havde i sin tid virkelig haft betydning, dengang der kun var ét marked om året (Ribe), men efterhånden som der blev flere (Tønder, Husum, Bredsted o. s. v.) var denne bestemmelse ganske illusorisk, thi det var selvfølgelig umuligt at holde kontrol, og der var heller ingen, der prøvede derpaa. — Men man får tit indtryk af, at hin tids lovgivere blot kopierede bestemmelser i ældre forordninger uden at kende det mindste til de forandrede forhold der, hvor disse forordninger skulde bruges.

Men altså: Man havde dog ikke helt givet efter endnu, og et Kongebrev fra samme tid til tolderen i Ribe tager også et — theoretisk set — meget betydeligt forbehold, idet han skal påse, om det er til hertugdømmet eller til »fremmede steder«, at kvæget fra disse herreder udføres, — f. ex. altså til søs fra Ribe, som jo var deres toldsted. I sidste fald må han »observere den store told deraf at fordre, og kongen til indtægt at beregne«. Men heller ikke i dette tilfælde betød forbeholdet det mindste, thi hvorfor skulde man udføre for den store told i Ribe, når der var markeder nok i Tønder og Husum, hvortil man kunde udføre for 6-skillingsolden? Det kunde ganske vist synes, som man her vilde få mindre for kvæget, thi købmanden måtte senere betale den

slesvig-holstenske told, hvis han vilde udføre det, men den var også kun c. det halve af den danske, og så var risikoen ved at udføre til søs tilmed i de dage temmelig stor. Og følgen blev af disse grunde også, som vi har set af Gabels indberetning 1735, at der ikke mere kom hollandske studeskibe til Ribe, — at »alle blive udpraktiserede« er vel derimod en overdrivelse, om end til tider neppe meget stor.

Foruden i Kalslund og Frøs herreder gjorde man dog også efter 1727 et svagt forsøg på at gennemføre den store told i den østre del af det søndre grænsedistrikt, nemlig de fire sogne Skanderup, Vamdrup, Hjarup og Seest. Dette var dog af helt andre grunde, idet disse sogne jo virkelig havde betalt denne afgift, lige til de efter fd. 29. okt. 1727 fik toldgrænsen nord om sig. Befolkningen gik imidlertid, som rimeligt var, ud fra, at de fra den dag ikke skulde betale den længere, men dette var, som man ser af en retssag fra 1729, ikke regeringens opfattelse. To mænd i Skanderup er anklaget for, at de 1728 har udført 10 stude, vel at mærke af eget opdræt, uden at betale den store told. De bliver vel frikendte, men den nedsatte kongelige kommission bøjer sig først, da der fra de ovennævnte fire sogne og fra en fuldmægtig Damgård hos tolder Riis i Kolding, kommer to indlæg, som påstår de anklagede frifundne. Beboerne i nævnte sogne siger med rette, at hvis de nu skal til at have toldgrænse til begge sider, så ved de ikke længere, hvordan de er stedt i det. Hermed kan jævnføres et andet meget snurrigt forhold, som kommer frem i samme sag. Tre mænd fra Jedsted (nord for Ribe, lige op til Kongeåen) har smuglet 20 stude over, men de slipper med halv mulkt, fordi »der ikke er fremkommen noget bevis, hvorved deres foregivende, at disse 20 stude endnu findes ved deres gårde indenfor Ribe toldsted er tilintet-

gjort«. Altså: Toldgrænsen er vel ved Kongeåen og det er således ulovligt at føre stude ufortoldede over åen, men toldstedet er jo ved Ribe, og da studene ikke er ført der forbi, så betragtes det ikke som fuldbragt smugleri! Sådan var det lige til 1820! Skøndt disse to af-færer jo ellers ikke ligner hinanden, kunde man dog af dem begge fristes til at tro, at denne toldgrænse slet ikke svarede til sit navn, men kun var et slags kontrolgrænse, og betegnende er det, at der heller ikke før 1727 fandtes noget toldsted på den. Først dette år kom Kolding til at ligge på grænsen, 1790 kom det andet toldsted i Foldingbro og endelig 1820 det tredie i Gredstedbro. I hvert fald har man ikke den gang forstået det samme ved en toldgrænse som nu, så vilde man ikke været så inkonsekvent mod Ribe og Frøs og Kalslund herreder, og Skanderupsagen vilde på forhånd have været en meningsløshed.

Men det var ikke blot m. h. t. den store told, at regeringen kom til at give efter for den sejge modstand. Af den samme retssag fra 1729 fremgaar det, at så godt som alle Frøs og Kalslund herreds bønder har omgået også den lille told og vel at mærke ikke af vindesyge, men af uvidenhed. De paastår under forhørene, at de ikke har vidst, at de skulde betale denne told, og at den hverken er betalt i deres eller deres forældres tid. Og da man bebrejder herredsfogden (Warming i Københoved), at han ikke har passet på, svarer han, at han ved vel, »at af frihedsopdrægten skal betales 6 skilling dansk i told, men såvel udi hans, som i formands tid og længere var af de undersætter i Frøs og Kalslund herreder, som ligger ungefæhr en mil fra Ribe af øster på sådan told i mangfoldige tider ikke enten fordret eller var den erlagt.« — Ogsaa her må kommissionen bøje sig så langt, at de anklagede kun kommer til at betale den »forsvegne«

told, men ikke den sædvanlige mulkt. — Og knap 50 år efter læser man i en betænkning fra selve toldkammeret, »at allene af Calslund herreds indvånere Farup, Calslund og Hjortlund sogne ere forbundne til at tage toldsedler [paa deres kvæg] i Ribe, men de længer fra Ribe udi benævnte herred beliggende sogne Lintrup og Hjerting være fri for at tage disse toldsedler og for at betale 6 skilling pr. stk«. Og om de 4 sogne siger den: »Kvægets optælgning er bleven anordnet, og på hvad deraf drives ned i Slesvig, må amtsbetjentenes attest søges og Kolding passérseddel tages, dog betales ikke de ved Ribe ommeldte 6 sk. pr. stk., men kvæget passerer ganske fri«. Fri for kontrol er man altså ingeniunde, om man end er fri for tolden.

I samme betænkning siges om toldfrihed for de kgl. undersåtter i Sønderjylland: »Denne undtagelse for at betale den danske told grunder sig på den ældgamle forfatning og den derefter satte skel mellem Jylland og Slesvig, og sådan frihed kan de sønden toldskjellet boende ikke betages, ej heller ses nogen mulighed til, at den kunde indskrænkes.« — Men det var dog først ved fd. 11. juni 1788, at også den lille told ad lovens vej hævedes overalt i Sønderjylland.

(»Diverse dokumenter ang. studehandelen i Jylland og vanskeligheden ved toldgrænsen . . . (1776 etc.)«. Rigsarkivet.)

IV. Toldlovene og smugleriet,

navnlige med hensyn til kvæghandelen.

Da så godt som alle forordninger angående toldgrænsen lige fra 1542, da »den store told« blev pålagt, til 1851, da grænsen blev flyttet til Ejderen, har direkte

hentydninger til smugleriet, kan de to ting ikke godt skilles ad og behandles derfor her under et.

Smugleriet er sagtens akkurat ligeså gammelt som tolden. Var det end i ældre tid en almindelig betragtning, at det var en ærlig sag at gøre sig fri for så mange offentlige byrder som muligt, gælder dette dog i særlig grad om tolden, og det kan man ikke undres over, thi der var oprindelig noget meget vilkårligt både ved pålæg og opkrævning af denne skat, som gav den et stærkere præg af uretfærdighed end de fleste andre. Endvidere var store dele af folket helt eller delvis fri, og det fik endda gå, da det samme gjaldt visse andre skatter, men visse landskaber (f. ex. Ditmarsken) og byer kunde blive fritagne midlertidig eller for bestandig efter kongers og fyrsters forgodtbefindende. Og endelig måtte der også over straffene blive noget meget vilkårligt.

Ikke alene slap mindst de 99 %, fordi de slet ikke blev opdaget, men for dem, der blev nappet, blev straffene ofte nedsat, eller man fandt tilstrækkelig formildende omstændigheder til at lade dem være helt fri, undertiden i betragtning af deres stand og stilling. Og til andre tider blev der så igen taget ubarmhjertig hårdt. Men alt sligt er demoraliserende, ialfald over for loven.

Af grunde, som før nævnt, (se foran s. 106) smugledes der dog næppe noget synderligt, ialfald ikke kvæg, før 1542. Men allerede 1545 har vi det første kongebrev mod smugleriet, og dermed var den kamp indledet, som skulde vare i 300 år. Brevet er dateret: Coldinghus, mandag næstefter midfaste 1545. »G. A. V. at os er forekommen, at mange baade udlændiske og indlændiske købmænds, herremænds bud, bønder og andre almue fahrer offuer Issevad, Halckevad, Ejstrup, Møllevad och igjennem Gjeldballe, Hierdrup, Kleckebæk och andre ulovlige vadesteder mellem Kolding och Ribe, och fahrer og drifvue

her af riget heste och foler, øxne, kjør, korn, fløttelse och andet gods, och sammeledes føres til skibs østen om Kolding och dermed forkrencher och formindsker vore och kronens told och rettighed i mange maader, daa ere vi til ens vorden med vores elskelige rigens raad her nu tilstede vare, at hvis nogen kiøbmandskab eller andet, som foreskreven staar, vil udføre, han skal det udføre igjennem Kolding och Ribe och ingen andensteds, och gjøre och giffue der sin told, som det sig bøer, forbiudendes alle, ihuo der helst ere eller være kunde, herimod at gjøre eller gjøre lade i nogen maade. Findes nogen her imod at gjøre som foreskrevet staar, daa skal hand haffue forbrudt huis hand haffuer med at fahre, och dertil vil lade rette offuer dennem, vore bref och bud ey holde vill; var det och saa, at nogen søgte forskrevne ulovlige steder anden steds end ved Kolding och Ribe, och dermed udføre vore och kronens told, daa haffue vi befaleet och fuldmagt giffuet vore toldere udi Kolding och Ribe dennem at forfølge på Kolding og Riber byting som andre tyffuerier«. (Stadfæstet 1640, 1652 og 1655).

Mens dette brev angår gods i almindelighed, er der et fra 5. juni 1566, som alene angår kvægsmugleriet, men som også ellers er oplysende: »Da man søger at undgå at give told af de øxne og heste, som udføres gennem Fyn til Tyskland ved ikke at føre dem over toldstedet Assens, men, under skin af at ville sælge dem i riget, over Medelfarsund omkring Kolding henimod Skodborg og derfra ind i fyrstendømmet, skal Hans Bang herefter kræve den store told, som før gaves af heste og øxne i Kolding, i Medelfar, af udlændinge den ny told, og af kongens undersætter den gamle sædvanlige told«. »Samme dag brev til Søren Kjær (Kolding), at Hans Bang herefter skal kræve den store told som før toges i Kolding. Han må derfor kun tage den lille told af dem,

som have bevis fra Hans Bang for at have udgivet den store told. Derimod skal han tage den store told af øxne og heste fra Nørrejylland«. (Kanc. brev.).

Den her omtalte »nye told« er en forhøjelse, som er lagt på i anledning af krigen, og som også landets egne børn året efter kom til at betale. Endvidere et brev af 1. jan. 1567 som minder om, at der skal fortoldes i Kolding. Hvis nogen driver over de ulovlige vadesteder (de samme nævnes som 1545) »da skal han have forbrudt hvis han haver med at fare og dertil straffes på livet«. Endnu et par breve har vi fra 60'erne om den samme sag, hvoraf det ene omhandler en karl som skal straffes på livet fordi han har fordrevet kongens told i nærheden af Hansborg (5: Skodborg. Secher ^{16/6} 1569). Fra 70'erne er der mindst 10 kongebreve om dette, hvoraf nogle handler om vagtholdet ved grænsen, men alle klager de over kvægsmugleriet og sætter straffe derfor. 25. okt. 1574 får Vinzents Juel f. ex. brev om nogle købmænd, som er greben på fersk gerning og ført til Koldinghus. »Han skal på det sted, hvor gerningen har tildraget sig, lade rejse en dobbelt galge, lade slå et oksehoved med hornene på galgen, lade stille den på fersk gerning grebne karl for retten i Kolding, tage dom over ham efter kongens brev og uden al nåde lade ham stå sin ret for at andre deri kunne se sig i spejl.« (Kanc. brev.).

Det skulde man jo tro måtte være en virkningsfuld afstraffelse! For en tid blev det vistnok også bedre, men den væsentlige grund hertil er, at Fr. II efter Hans d. ældres død 1580 kom i besiddelse af begge åbredder og snart købte adelen ud, som jo tildels var fri for told. Det blev således lettere at holde kontrol.

De mange kongebreve angående disse ting er imidlertid tillige udtryk for noget andet og mere betydnings-

fuldt. Det var jo nemlig især i disse år, at studehandel og opdrætning gik så stærkt fremad, at det blev landets vigtigste hjælpekilde, og det er da rimeligt, at det er genstand for regeringens omsorg, og det var det ikke blot for indtægternes skyld, man havde af det, men også for handelens egen skyld, man vilde gerne hjælpe den frem, så godt man forstod. — Og som vi nu har set, at Fr. II søgte at skabe en virksom grænsekontrol, således søgte hans søn at ordne en mere klar og bestemt indre kontrol med fedningen, opstaldningen og handelen, (²⁵/₇ 1623 og ³¹/₇ 1647) men da disse ting ikke høre med her, skal de ikke nøjere omtales.

Derimod hører man ikke i Kr. IV's dage meget til grænsekontrollen, i den første halvdel af hans regeringstid henvises der af og til til faderens breve om denne sag, og siden måtte det under de ødelæggende krige gå som det kunde. Der var en tolder i Kolding og en i Ribe, mulig med en hjælper eller to, en bromand ved Folding og Gredsted broer og rimeligvis har der også boet en bromand eller »vadstedrider« på den østlige del af grænsen (se kongebrev ²⁵/₃ 1572) som skulde passe på mellem Kolding og Skodborg. Dette var imidlertid en ganske umulig opgave for en enkelt mand, og man hører da heller ikke meget til ham. Endvidere havde kongens embedsmænd, herredsfogder og lensmænd, ordre til at passe på, at alt gik ordentlig til. Og en enkelt gang i Fr. II's tid tog én — herredsfogden i Elbo herred — sig så varmt af kongens sag, at »han kom for skade« at slå en mand ihjel som havde gjort forsøg på at smugle kvæg og ikke vilde lade sig sige. I den anledning udsteder kongen et beskærmelsesbrev for ham og børn og arvinger, da den dræbtes slægt endnu 14 år efter bliver ved at true ham på livet, endskønt han har betalt

den idømte bod og af sandemænd er svoren til sin fred. (Kanc. brev, $\frac{8}{3}$ 1579.)

I Kr. IV's sidste år synes der dog at være ansat nogle flere vadstedridere, idet »jyske tegnelser« $\frac{21}{11}$ 1640 og $\frac{25}{5}$ 1646 omtaler »den karl, som skal holdes ved de ulovlige vadesteder«, men det har neppe hjulpet synderligt, thi baade han og bromændene var jo langt borte fra toldereren, som skulde have opsyn med dem, — ingen så, om en flok stude eller andre ting en mørk nat blev ført over grænsen, heller ikke dem, der skulde have set det, at sige, når de var »smurt« tilstrækkeligt. Og selv om de vilde se det og hindre det, så var der ofte intet for dem at stille op, man ved fra en noget senere tid, at de bevæbnede drivere ofte drev kvæget over i vagtens påsyn, uden at denne kunde eller turde hindre det,

Det var derimod af en noget større betydning for en virkelig kontrol, da tolderne i Kolding og Ribe begyndte at holde udridere. Hvor tidlig dette er sket, kan ikke skønnes, heller ikke, om det er en offentlig eller privat forholdsregel, men fra denne tid har man en instruks for de Ribe udridere, som måske er den første. Den er udstedt 10. Sept. 1650 af toldforvalterne Lange-mach og Tellemann og går ud på, at disse karle skal have strækningen til Skodborg kro, hvor de skal mødes med dem fra Kolding (Kinch 857). Fra først af var der kun to i hver by. De var, som navnet tyder paa, ridende og dertil godt bevæbnede, og det kunde nok gøres nødig, ogsaa var det nødvendigt, at de fulgtes ad for at kunne hjælpe hinanden. De fik en meget udstrakt myndighed til at anholde kvæg og andet gods, hvor de fandt anledning dertil, og blev det anholdte konfiskeret, da fik de lige til $\frac{9}{10}$ og senere det hele. I Fr. II's breve hedder det gerne, at det konfiskerede skal tilfalde kongens kasse,

men man opdagede snart, at det gik ikke; hvis udridere og vadstedridere skulde blive tilstrækkelig ivrige i tjenesten, da maatte man anderledes lukke pungen op. En fordel ved disse udridere var, at de hver eller hver anden dag kom tilbage til deres overordnede og maatte aflægge rapport, han kunde saaledes nogenlunde have opsyn med dem, ialfald bedre end med bromændene og vadstedkarlene, og dertil kom, at de kunde bruges og blev brugt som spioner overfor disse. — Det var alt i alt den virksomste kontrol, man endnu havde haft, og man blev også ved at anvende den lige til 1760, da der kom en anden ordning paa disse ting. Og dog betød den sikkert kun grumme lidt. De 4 mand skulde over en altfor stor strækning; naturligvis var de heller ikke utilgængelige for gode ord og betaling, for ved en konfiskationssag var der altid meget vrøvl og bekostning, og til syvende og sidst kom hele kontrolsikkerheden jo dog an paa de overordnede, om de var paalidelige. Og der var dengang som senere meget store brist.

En anden hjælp til en bedre kontrol fik man i de samme år ved en klarere og mere bestemt toldlovgivning. I så henseende havde forholdene også været lidet tilfredsstillende. Det var jo f. ex. meget ubestemt, når det i Kr. II's lov hed, at kommer der fremmede drikkevarer, som ikke er nævnt i »taflen at zise efter«, »da skulde de zises som man kan tænke det er godt til lige med, hvad foreskrevet står«. (Sponneck: Om toldvæsen II, 6). Håndfæstningerne og andre love indeholder vel spredte bemærkninger om told, men man henholder sig forøvrigt så meget til »gammel skik og brug«, at det er vanskeligt at blive klog på tilstandene. Kr. IV's toldforordninger af 1625 og 1632 giver noget bedre besked, idet de er de første i sit slags og alene holder sig til den ting. En mængde varer nævnes og satsen for hver

enkelt, men forøvrigt er disse satser, både for ind- og udførsel, meget lave, kun 2—6 %. Den kaldes da også »småtolden« måske i modsætning både til øresundstolden og den store kvægtold, som hver for sig vistnok gav langt større indtægter end al den øvrige told.

Den første toldforordning i nyere stil kom med en forord. af 14 maj 1651 og en toldrulle af 13. aug. samme år. Satsene er betydelig sat op, der er gjort større forskel på de forskellige varer, eftersom det var færdige fabrikater eller råstoffer, nyttige varer eller luksus, det hele er kortsagt mere omhyggelig gennemtænkt og lagt tilrette med bestemte formål for øje, thi det er de merkantile teorier, som her holder deres indtog. Endelig bliver der nu også udnævnt en generaltoldforvalter.

Disse ordnende bestræbelser kommer naturligvis også toldvæsenet ved landgrænsen tilgode. Men dette er dog mere indirekte, thi lige til slutningen af det 18. årh. var kvægtolden her hovedsagen. Og nu er det ret mærkeligt og betydningsfuldt, at denne told end ikke nævnes i de almindelige toldruller før 1752, 68 og 97 og så endda meget flygtig. Den var altså betydelig og vigtig nok for landet til, at den skulde have sine egne love, men det må dog tilføjes, at dette vedblev længe efter, at den havde hørt op med at spille en så fremtrædende økonomisk rolle.

Som før nævnt var det dog først 1542, at denne told blev en indtægt af betydning. Før den tid var den kun 2 skill. pr. stk., og om det end er noget mere end det lyder til (omtrent 30 øre), så må det jo dog nærmest jævnføres med den øvrige »småtold«. Men da det efter reformationen blev nødvendigt at få statsindtægterne op til det flerdobbelte, begyndte man at se sig om efter nye skatteobjekter, og da kvæghandelen var i stærk frem-

gang lå det nær bl. a. at holde sig til den. Og 1542, tirsdag efter vor frue dag, kom da følgende kongebrev: »Kong Christian III gør vitterligt, at rigets råd har bevilget ham, at den told, som hans fader pålagde for Gottorp, må nu oppebæres i riget således, at der af hver klepper, øg eller oxer, som udskibes eller uddrives til Tyskland, skal erlægges i told 20 skilling danske, hvorimod de handlende skulle være fri for tolden ved Gottorp« (se »Udvalg af aktstykker etc. udg. af Fyns lit. selskab«, I saml. 155).

Dette var jo et uhyre pålæg, og desuden blev endda den gamle told stående. Man synes da ogsaa de første år at have lempet sig noget overfor landets egne børn, og måske har man været nødt til det. 27. feb. 1556 kom et kongebrev til købstæderne, at »af de heste, som udlændinge udføre, skal gives den store told, 20 sk. danske af hver hest, af dem kongens egne undersætter udføre den gamle sædvanlige told.« (Kanc. brev.).

Da derimod Hamborgerne klagede over den høje told, tøndepenge etc. i Ribe, blev deres klager tilbagevist i et kongebrev af 25. aug. 1548. (Nye Danske Mag. II, 145). Og det kan også være rimeligt, at den store told væsentlig var beregnet på fra først af at skulle falde udlændinge til byrde, endnu 1679 var af 35 købmænd som drev 7138 stude ud gennem Kolding, kun 13 danske, alle med ringe antal, derimod var der 14 hollændere og af dem har de 7 uddreven henimod halvdelen. Og hundrede år før var overvægten endnu mere paa udlændingernes side. (Dokumenter og efterretninger ang. øxen-tolden og dens forhøjelse ¹⁷/₃ 1718. Rigsarkivet).

Denne told blev det egentlige grundlag for den senere 2 dalers told, som fra 1646 til 1788 spillede så stor en rolle. Den første forhøjelse kom 1567 i anledning af krigen, idet der 22. feb. bliver sendt brev til de

forskellige toldsteder om at tage 1 daler udover den sædvanlige told, men tolderen skal holde det hemmeligt indtil købmændene kommer med kvæget (1). Pålæget sker med rigens råds samtykke. Denne forhøjelse er dog kun pålagt for et år ad gangen og 1573 bliver tolden, paa købmændenes klage, nedsat fra 1 rd. 20 sk. til 1 daler¹⁾, (Kanc. brevbøger $2\frac{2}{3}$ 67 og $1\frac{9}{5}$ 73), og der- ved blev det, både efter rescesserne 1611 og 1615: »1 hest, hoppe, oxer, ko, stud, studing eller kvie 1 daler«. Men allerede 1629 blev der lagt $\frac{1}{2}$ daler på, det var en krigsskat, men den endte med at blive permanent. I de samme år har kongen også prøvet at få kronens besiddelser i hertugdømmerne til at svare dalertolden, men da det har måttet opgives, kommer kongeriget til at lide under det, idet tolden atter her forhøjes med en rigsort. (Secher $2\frac{5}{3}$ 1629 og $2\frac{2}{11}$ 1632). Den sidste forhøjelse (naar undtages det forbigående pålæg 1718) kom 18. maj 1646, da blev der lagt endnu endnu en rigsort paa og tolden var nu oppe på 2 daler specie,

1) Af et kongebrev til Helsingør og Helsingborg fra 19. dec. 1577 ses det, at samme år blev »småtolden« paa kvæg afskaffet: »Da kongens undersætter, trods den paa herredagen i Randers gjorde skik om øxentolden, hvorefter alle småtolde skal afskaffes, endnu besværes med småtold i deres byer forbydes dette for fremtiden, og det pålægges dem frit at lade kongens undersætter drive deres øxne til de almindelige toldsteder, hvor tolden skal svares.« (Kanc. brevbøger). Herredagen i Randers blev holdt maj 1573.

Ang. mønterne se Scharling: Pengenes synkende værdi. Kbh. 1869. Mens 1 skill. på Kr. II's tid kan regnes til 15 øre, synes den efter fd. 1541 (s. 21—22) kun at måtte sættes til $8\frac{3}{8}$ øre, og det er jo muligt at tolden af 1542 skal regnes der efter, altsaa kr. $1.67\frac{1}{2}$, men alligevel er det godt $5\frac{1}{2}$ gange den gamle told. — Daleren er allerede da speciedaleren (s. 15) = 48 skill. = Kr. 4,00, efter dette er 1 skill. altsaa = $8\frac{1}{3}$ øre.

eller (senere) 2 rd. 40 sk. dansk courant og kan dermed siges at være udnyttet til det yderste, thi det var både i det 17. og 18. årh. 15—20 % af dyrenes værdi! Og ikke desmindre vovede man sig som bekendt dog til at forhøje tolden endnu engang, idet der 1718 blev lagt 1 daler på, men denne forhøjelse er ikke saa betydningsfuld, som den går for at være, og den fortjener slet ikke den opmærksomhed, der er ofret på den. Den var forbigående i tid, i det den kun bestod godt i 1½ år ($^{17/3}$ 18— $^{7/12}$ 19), og den fik ingensomhelst virkninger, hverken på udførslen eller på de fremmede købmænds komme eller udebliven. I indberetningerne for 1719, da tolden endnu bestod, ses de 24 af 35 købmænd at være hollændere, og nedgangen i denne handel ligger hverken i årene efter 1718 eller i årene efter 1724, da Holland forhøjede indførselstolden. Skal der nævnes en tid, da det for alvor gik nedad, så er det de sidste år af trediverne, da kvægpesten var i Holsten og Nordtyskland. (Se derom forf.s artikel i »Samlinger til jysk historie og topografi« 3die Række, 3die Bind, s. 527.)

Det er ikke uforståeligt, at man med en sådan told blev nødt til i Kr. IV's sidste tid at holde en karl ved »de ulovlige vadesteder«, kun hjalp det ikke synderligt under de opløste forhold. Det var først da krigen 1657—60 var forbi og enevældens ordnende princip begyndte at gribe ind her som overalt, at det blev bedre. Det er betegnende, at man straks efter 1660 igen ud af forordningen kan læse klage over smugleriet, thi nu vil man ikke længere finde sig i det.

Først bliver opsynet skærpet, i det soldater 28. jan. 1661 får ordre til at patrullere ved toldstederne og hjælpe betjentene. Derefter følger af 20. feb. s. å. en forordn. »om den store underslæb som sker med øxnes og andet ungt fæes ulovlige uddrivning imellem vore købstæder

Ribe og Kolding og over Skodborg å«. Da »dette meget tiltager under prætekst at en del af saadan fæ synden åen skal være falden og opfødt«, så forbydes det hermed under konfiskationsstraf, og desuden skal kongens egne undersætter første gang have tabt deres halve boeslod og dertil straffes som for anden tyveri. Videre hedder det i »Oben-mandat om adskillige underslæb ved Ribe toldsted« 8. feb. 1668: »I lige måder vil vi have alle og enhver både ind- og udlændinge . . . alvorlig advaret, at de samme kvæg angiver og lader indtegne hos de forordnede bromænd, førend de driver over, og siden dermed hverken til Frøs eller Calslund Herreder eller og anden steds henover åen på landsbyerne sig begiver, og noget deraf hos bønderne sætter og sådant efterhånden med underfundighed uden nogen tolds erlæggelse på en og anden måde i byen ind og udsnige, mens at gå den rette alfarvej lige frem til Ribe, og der på vores toldsted det rigtigheden angive og fortolde.«

Da dette gentages i flere forordninger lige til 1776, må man tro, at den her antydede måde at smugle på har været meget almindelig. Og når man kender forholdene, så vilde det i sandhed være overraskende, om det ikke var således! Thi »den rette alfarvej fra Foldingbro til Ribe gik på en strækning af over to mil gennem det samme herred (Kalslund), hvor det var forbudt at stalde kreaturerne op (for senere at smugle dem ud). Man måtte være ualmindelig naiv for at tro, at der intet blev stukket tilside; hvorfor skulde man drive hele flokken til Ribe, når man først var sluppen vel over toldgrænsen? Det var jo at spille både tid og penge! — Ganske vist var kreaturerne indtegnet hos bromanden (Foldingbro eller Gredstedbro) og hans angivelse skulde jo så stemme med optællingen på toldstedet, men det var i almindelighed ikke vanskeligt at få ham til det om-

vendte af at se dobbelt. Tolderne og andre kongelige embedsmænd var da heller ikke i tvivl om de virkelige forhold, og de opfordrede atter og atter regeringen til i det mindste at oprette et toldsted i Foldingbro. Og det er såre tydeligt, at dette var den ligeste vej at gaa, der ved vilde man have skånet befolkning og embedsmænd for en masse ærgrelse og tidsspilde og kongens kasse for en mængde snyderier. Men det fandt man først på 1790! Man forstod vel nok, at det burde været gjort længe før, men en toldergård med tilhørende embedsmænd kostede mange penge, og dem var det knapt med. Ja reskripterne var jo ganske vist billigere at lave!

Også vareinds mugling omtales i disse forordninger. I den af 1668 siges, at »adskillige varer som tobak, sæbe, fransk brændevin og salt og andet sønden Ribe indkøbes og til de næromliggende landsbyer henføres, hvorfra de senere ved dag og nattetid udi bøndervogne under tørv og halm og i andre måder i byen indsniges«. Af en forordn. fra 1666 ses det, at sukker og tobak er indført i salttønder og udgivet for salt, at silkevarer er indført i tvebakstønder og udgivet for brød o. s. v. Der er intet nyt under solen! Vore gamle nulevende smuglere havde kunnet finde på akkurat det samme. — Den hyppigste måde at omgå lovene på synes dog at have været den, at skipperne, før de sejler i havn, kaster al slags varer iland på småøerne, hvorfra de så senere smugledes til fastlandet. Efter den vedholdenhed at dømme, hvormed dette kommer igen, må det have været vanskeligt at få bugt med, og straffen sættes da også efterhånden op. Endnu 1664 og 68 tales der kun om konfiskation, men 1691 tillige om en mulkt på 200 daler

eller jærn på Bremerholm, og 1702 nævnes atter den sidste straf på livstid. Og da heller ikke det hjalp, kom ¹⁵/₇ 1754 bestemmelsen om, at ingen toldpligtige og forbudne varer må føres kysten en mil nær i åbne både, uden at passerseddel medfølger. — At dette ikke dengang blev overholdt, er så at sige en selvfølge; af reskript 30. juni 1781 og flere ses det, at bønderne i Hjerting og Vardeegnen smugler varer forbi toldstedet i små både, sejler op ad Varde å til Janderup kirke og lægger varerne op der, og den samme klage lyder senere i stænderforsamlingen fra de Varde købmænd. De var ikke meget bedre stillede end købmændene i Ribe, de kunde ikke konkurrere med høkerne på landet, som enten var smuglere eller stod i forbindelse med smuglere, og de greb da til den samme udvej: selv at drive smugleri¹⁾. I det hele taget var vestjyderne og vendelboerne de værste i den henseende, men de kan undskyldes, for de havde langt til byen, og kom de der så, blev de ofte af deres købmand yderlig slet behandlet, narret med dårlige varer og på anden måde. På Grund af den dårlige samfærdsel havde de også fra gammel tid fået enkelte friheder på næringslivets område, og når man ved, hvor ubestemt sligt dengang blev formet, så er det forståeligt, at det tilsidst blev altfor elastisk. Her tænkes navnlig paa den såkaldte skudehandel. Ved åbent brev af 21. jan. 1688 fik bønderne i Skodborg-Vandfuld herreder lov til at

1) Grunden til den forholdsvis betydelige velstand, som i det attende århundrede fandtes blandt handelsstanden i Horsens, mente man almindelig lå i købmændenes vidt drevne smugleri; de lod varerne komme i land på vestkysten i nærheden af Varde og Hjerting, hvor de havde deres hjælpere, som kørte det indsmuglede gods tværs igennem Jylland til Horsens. (L. Holst: Kjøbenhavn og kongerigets købstæder for omtr. 100 år siden. S. 78).

hente tømmer i Norge og give deres egne varer derfor. Men det forstår sig, kunde man hente tømmer, saa kunde man også sagtens tage lidt med af andre ting salt, jern o. s. v. hvad man tilfældig manglede. Toldforordningen af 1768 gav bønderne i visse egne af Vestjylland og Vendsyssel en endnu mere udstrakt ret, idet de måtte føre enkelte meget nødvendige varer hjem og forhandle dem, men kun fra skibet, deraf navnet skudehandel. At en saadan ret blev misbrugt, er ialfald forstaaelig; Aalborg købmænd klager i stænderforsamlingen over, at de bliver undersøgt af skudehandlerne, som har smuglet ulovlige varer ind, og at disse handelsmænd har tilbudt dem kaffe og raffineret sukker til en langt billigere pris end de kunde have dem for på toldboden i Aalborg. (Viborg stændertidende 1836, sp. 1949, 1838, 1345, 1347).

Imidlertid kan det vel heller ikke nægtes, at vestjydernes gamle handels- og rejselyst har spillet en rolle i disse forhold. Det var naturligvis navnlig folk i grænseegnene mellem Ribe og Foldingbro (og ned ad Slesvigs vestkyst), der maatte være fristede, og der træffer man også lige fra ældste tid de fleste smuglere, men vil man søge de største, da er det — bortset fra nogle købmænd i Ribe — kræmmere fra hele Vestjylland, folk, som ofte havde begyndt med et par daler, og som efter få års forløb var velhavende flotte karle, der red omkring med kramposen og havde andre kræmmere i deres tjeneste. Og når de en mørk nat syd fra kom til Kongeåen med deres varer, så stod der en 20—30 scenevante smuglere til deres tjeneste. — I mindre og mere beskeden stil tog pottemændene fra Vardeegnen det, de kunde ikke siges at være professionelle smuglere, men når de havde solgt deres potter »oppe i det tyske«, så syntes de, at det var synd at køre hjem med tom vogn,

men de holdt heller ikke af at give flere ud af pottepengene, end de var haardt nødt til, og følgelig smuglede de varerne over grænsen!

Men som det var af hensyn til kvægtolden og kvægsmugleriet at toldgrænsen var sat, så var det også dette, som i næsten 300 år (1542—1827) spillede den største rolle. Og da de hidtil omtalte forordninger (m. fl.) ikke havde haft den tilsigtede virkning, kom med få års mellemrum, 1689 og 1701, de to love, som blev de følgende, mens de merkantile tvangsprinciper rådede.

Ved de to forordninger oprettedes for første gang langs grænsen et brændings- og optællingsdistrikt for kvæg. Allerede fra 1668 havde toldereren i Ribe, som før nævnt, skullet have en liste over byens kvæg. Det er dette, der nu er ført videre ud og med større omhu i enkelthederne, som det også var nødvendigt, hvis det skulde være til nogen nytte på landet, navnlig i Kalslund herred, som drivervejene gik igennem både fra Foldingbro og Gredstedbro. Fd. 5. marts 1689 angår kun brændingen: »Og som fornemmes stor under-slæb at begåes med græsøxne og hestes ulovlige udførsel over grænserne mellem Kolding og Foldingbro, da, på det sådant bedre kan forekommes, og det på grænserne havende kvæg fra andet kan kendes, er det vor allernådigste vilje og befaling, at hvis græsøxne og heste, som findes mellem Kolding og Foldingbro både norden og sønden vadstederne, i lige måde udi Kalslund og Frøs herreder, i hvo det endog tilhører, skal med det dertil på toldboderne forordnede stempel brændes og tegnes, såsom øxen på hornene og heste på hoverne, hvilket således af vore betjente ved Kolding og Ribe

toldkammere tvende gange om året, hver martini og påske, skal forrettes, og en specifikation af hvis brændt vorder, med deres hår og lød, hvergang på bemeldte vores toldkammer indleveres; de vedkommende derimod straks igjen at angive på toldstedet, når noget dør, bliver slagtet eller solgt, såfremt ej, skal betales dobbelt told, ved inkquisition, af det, som ikke befindes. Når og noget tilkjøbes udi de landsbyer i Koldinghus amt, som er sønden åen, skal det, førend der hjemdrives, under confiskation drives lige til Kolding, og de af Kalslund og Frøs herreder lige til Ribe toldkammer til sådan angivelse og fortegnelse.«

Der er over dette, som over mange forordninger fra den tid, noget i vore øjne meget uklart. Det er tydeligt, at brændingen påbydes for at forhindre indsmugling af heste og græsøxne; hvor langt omkring den skal nå, er det derimod ikke let at blive klog på. Først tales der kun om egnen mellem Kolding og Foldingbro, senere tilføjes »både nord og syd for vadstederne«, og først derefter nævnes så Kalslund og Frøs herreder; og egnen nord for åen, vest for Foldingbro nævnes slet ikke, og dog var det i de vestlige egne, at en sådan kontrol var mest nødvendig. Og da forordningen så til slutning skal betegne de kontrollerede egne nærmere, er der den mærkelighed, at det mod vest bliver egnen syd for grænsen, nemlig de stakkels to herreder som altid maatte holde for, men mod øst er det egnen nord for grænsen, nemlig de fire sogne (»de landsbyer i Koldinghus amt, som er sønden åen«). Der synes da her at være en antydning af, at den egentlige kontrolgrænse mod øst allerede dengang var Kolding å, som det jo også blev en del år senere. Og i hvert fald blev brændingsdistriktet indskrænket til de her nævnte egne, og da grænsen 1727 blev trukken nord om de 4 sogne,

blev man nord for grænsen ganske fri for denne form for kontrol, og man lærte den heller ikke senere at kende.

Ikke således med optællingsdistriktet, der blev forordnet 28. maj 1701 Det kom til at strække sig fra Kolding til Vesterhavet på begge sider af grænsen, »udi de næst omliggende landsbyer og gårde«. Og mens brændingen er rettet mod smuglere i almindelighed, så tager optællingen direkte sigte på grænseboerne: »Og som fornemmes, at vore undersætter i Frøs og Calslund herreder en meget stor mængde heste og kvæg haver årligen at udføre, . . . så skal alt, kvæg og heste, som på grænsen sønden og norden langs åen imellem Kolding og indtil Ribe udi de næst omliggende landsbyer og gårde hos vore egne undersætter befindes, af toldbetjentene tvende gange årlig antegnes, som derover rigtig specifikation på toldboden skulle indlevere Når nogen og noget af samme herreders kvæg vil udføre, skulle efter gammel skik og måde være pligtige hver gang og hver for sig at forskaffe deres præsts og bondefogeds begges rigtig underskrevne attest til bevis, at samme kvæg, som de agter at udføre til de sønden for beliggende stæder og herreder, er deres eget opdræt og ingen anden steds af Nørrejylland udpraktiseret kvæg, førend dennem nogen passérseddel derpå må meddeles.« Denne sidste bestemmelse ses altså at være ældre, men der har næppe været gjort alvor af den før nu, da den kom til at indgå som et led i den nye kontrol. I de egne, som lå længst fra toldstederne, trådte herredsfogden i toldbetjentens sted m. h. t. at godkende præstens og sognefogdens attester.

Men forordningen af 28. maj 1701 indeholdt dog også en lempelse, idet alle fik tilladelse til at udføre græsstude når de havde en stemplet (6 skill.) attest fra

øvrigheden på, at det var markedskvæg, og de ellers betalte den almindelige told. Denne udførsel var så ofte forbudt, f. eks. 1522, 1588 og 1661, at forbudet vel kan siges at være reglen, men der var dog mange undtagelser, navnlig i sidste halvdel af 16. årh. De svenske landskaber, Låland-Falster, Møen, Langeland o. s. v. får i disse år lov at udføre deres eget hjemmefødte kvæg — staldstude undtagne — endda for den lille told eller toldfri, og 1583 gives almindelig tilladelse til at græsøxne må udføres, dog mod den sædvanlige told. Denne tilladelse blev dog allerede 1588 taget tilbage, og nu bestod forbudet vistnok lige til 1701. —

Imidlertid var prisen på græsstude steget så stærkt på hertugdømmets markeder, at danske staldgårde ikke kunde følge med, og efterhånden som forskellen blev større, steg også fristelsen til at smugle. Tilmed var græsstude langt lettere at smugle end staldstude, da de var mere udholdende til at løbe. Det var vel da nærmest for at tage denne fristelse bort, at den nævnte tilladelse blev givet, men da man desværre havde den opfattelse, at toldens nedsættelse vilde skade »finanserne«, så blev der lagt samme told på græsstude som på staldstude, og dette gjorde naturligvis hele den ellers fornuftige ordning virkningsløs, thi en sådan told kunde handelen med græsstude ikke bære, og smugleriet blev da også fortsat omtrent som før.

En anden ting man lægger mærke til ved fd. 28. maj 1701 er dens straffebestemmelser. De var klarere, end man hidtil havde kendt dem, og de blev da også, med nogle tilføjelser, brugt lige til 1776. Fra ældste tid havde også dette været lidet bestemt. Det hedder gerne, at smugleren »skal have forbrudt, hvis han haver med at fare og dertil straffes som for anden tyveri«, men der kan rigtignok også stå: »og straffes på livet«. Imidlertid må man jo huske, at forskellen ikke er så

stor for hin tid, som den vilde være for os, og fra Fr. II's dage har man da også flere eksempler på, at en sådan straf er fuldbyrdet (se foran s. 128). Senere kan der trues med tab af den halve boeslod, jærn på Bremerholm, store mulkter o. s. v. Fd. 1701 har intet af dette; den bibeholder selvfølgelig konfiskationen, som var en straf for at blive grebet på fersk gerning, dog skulde ejeren, efter placat af 6. feb. 1727, »for toldens betaling være befriet«, den gik af i konfiskationsbeløbet, som forøvrigt tilfaldt angiver eller anholder, eller det deltes mellem begge. Dernæst skulde i alle tilfælde betales en bøde af 10 rd. courant pr. høved, selv om smuglingen først blev opdaget senere, og i så tilfælde skulde ejeren tillige betale tolden. Disse bestemmelser fik senere nogle tilføjelser, men det er synd at sige, at disse var en vinding for lovene, ja de fleste maa nærmest kaldes umoralske. 1747 bliver det bestemt, at ejeren skal betale både told og mulkt i tilfælde af at være taget på fersk gerning, angiver eller anholder får hele det konfiskerede + det halve af bøderne. Drivere og andre medhjælpere, som hidtil var gået fri, skal idømmes fæstningsarbejde (!) undtagen de vil spille angivere, da bliver de ikke alene fri for straf, men får angiverens løn. Og 1776 bliver denne belønning sat til både konfiskationsbeløbet og hele mulkten, dog ÷ tolden, hvis ejeren ikke kan betale den.

Og heller ikke det, som senere føjes til nævnte forordnings kontrolbestemmelser, kunde kaldes forbedringer, snarere det modsatte. En rentekammerskrivelse af 18. okt. 1727 bestemte m. h. t. det kvæg, som bønderne i Frøs og Kalslund herreder udførte for den lille told, at tolderen skal »til sit regnskabs belæg fordre edelige angivelser (!), at det i så måde til udførsel angivne på intet andet sted er født eller kjøbt, men at samme virkelig er deres egne opfødte heste eller kvæg.« Beslæg-

tet hermed er et reskript af 22. marts 1740, som bestemmer, at der i brændingsdistriktet skal udtages to edfæstede opsynsmænd i hver by, som skal efterse og kontrollere 2 gange om året, og hvis noget kvæg kommer til eller går fra og det ikke bliver meldt, så kan enhver somhelst (!) konfiskere det og få det halve af værdien. I tilfælde af, at man forsætlig går uden om dette, er det fæstningsstraf! — Der er jo ikke stort andet at sige om den slags ting, end at de ret viser regeringens afmagt overfor smugleriet! — Tilsidst må nævnes en bestemmelse fra forordningen om toldgrænsen af 29. okt. 1727, som lød på, at ingen »må drive noget slags kvæg eller heste på en mil nær enten inden eller uden bemeldte toldskjel eller skilsmiselinie« fra en time efter solens nedgang og til en time før dens opgang. —

— Og så var da det kontrolapparat færdigt, som i ét århundrede endnu skulde være til så usigelig plage og tidsspilde, både for embedsmænd og befolkning, og så var det tillige demoraliserende for begge parter! Og havde det så endda virket! men det gjorde det jo ikke. Hverken herredsfogden, sognefogden eller præsten vilde eller kunde føre det opsyn, der forlangtes af dem for med sandhed at kunne skrive attesterne. De skrev dem, men kun fordi de skulde, ikke fordi de kunde. Og navnlig var det jo også en mærkelig ting at sætte en præst til! Så kan man da bedre forstå, når præsterne ved en cancelliskrivelse af 6. dec. 1766 fik ordre til at prædike mod smugleriet, »ikke alene én gang om året, hvortil anledningen kunde tages af evangelio på 23. søndag efter trinitatis, (giver Gud hvad Guds er, og kejseren hvad kejserens er), men endog oftere at foreholde deres menigheder, hvor strafværdig denne synd er, så vel i henseende til Guds som kongens lov.«

At man heller ikke fik bønderne til at spille an-

givere overfor deres standsfæller, om man så lovede nok så store fordele, kan siges til deres ære, men med det sammenhold, der dengang var imellem dem, fulgte det forøvrigt af sig selv. — Derimod var der en klasse af mennesker, som var villige til at lade sig bruge til sligt, nemlig militæret. De var endnu mere end embedsmændene kongens personlige tjenere og havde ordre til, at påse hans interesser overalt, og da de i endnu højere grad end den øvrige embedsstand var uafhængige af den almindelige befolkning, så kunde de gøre det uden at risikere noget. I den store smuglerisag, som i det følgende skal omtales, og flere gange senere, spiller militæret da også en stor rolle.

Om eftermiddagen 20. sept. 1728 havde kgl. maj.s kaptajn Muth i Vilslev været i besøg hos fru gehejmerådinde Margrethe Krag på Kjærgård (nuværende fattiggård, en fjerdingvej nord for Kongeåen). Da han om aftenen i mørkningen red hjem, traf han på Frøsig mark en drift stude på 31 stk. Dette forekom ham ved denne tid på døgnet mistænkeligt (jfr. fd. 29. okt. 1727), han tog derfor driveren i forhør, og da denne endelig kom frem med, at studene skulde drives over åen om natten øst for Vilslev, anholdt han flokken og gav sig til at drive med den ad Vilslev til. Imidlertid kom forpagteren på Kjærgård, Jep Darum, tilstede, navngav sig som ejer og forlangte studene udleveret. Kaptejnen vilde ikke godvillig gå ind på det, men da Jep og hans folk tog studene fra ham og drev med dem ad Kjærgård til, så måtte han holde trop, om han ikke vilde give slip på den fede bid. Undervejs prøvede Jep både med det gode og det onde at få kaptejnen til at opgive anholdelsen,

idet han først truede ham med et par pistoler, som han havde i saddelen, og da kaptejnen havde taget disse fra ham, tilbød han ham den bedste stud i flokken, om han så vilde lade resten slippe, men kaptejnen blev ved sit.

En landsoldat, Bertel Kristensen, som tjente hos Jep Darums broder Peder i Vilslev, og et par andre, havde imidlertid været vidne til dette. De gik noget østligere ved en flok af lignende størrelse, som også var bestemt til at smugles over åen samme nat. Da Jep og hans ridefoged kom galopperende fra Kjærgård efter kaptejnen, løb Bertel bagefter, men manden på Frøsig holdt ham tilbage, og han og driveren fra første flok, Kristen, (»en karl fra nørlandet i en rød trøje og et par sorte bukser«) jog så den anden flok ind i et krat, satte en dreng til at passe på den og gik så ad snigveje til Kjærgård, for at kaptejnen ikke skulde få dem at se. Her blev Kristen godt skældt ud af Jep Darum, fordi han ikke havde passet bedre på, og Jep vilde straks have jaget ham væk, men Kristen vilde dog have sin nadvere først, og det er måske siden kommen til en forsoning, thi da Bertel og et par andre fik ordre til at drive den anden flok tilligemed nogle flere, ialt 61, over åen, fulgte Kristen med. Norden for Vilslev kom Peder Darum til og kort efter Jep og hans ridefoged og endelig fire mænd fra den søndre side, så de var en halv snes ialt, hvoraf halvdelen var ridende og bevæbnede med flinte, pistoler og knipler. Da flokken var jaget vel over åen ved Jedsted kloster, satte de gående sig op bag de ridende for at komme over, og siden gik det videre, så stærkt studene kunde løbe.

Jep Darum, ridefogden og Bertel vendte imidlertid om ved åen. Jep havde jo ingen ro på sig, for ovre på Kjærgård holdt kaptejnen fremdeles vagt over de 31 studel Først vilde han dog søge råd hos sin moder,

som boede hos broderen i Vilslev, og samtidig sendte han ridefogden til præsten for at søge råd hos ham. Hans sind var i oprør, og da han kom hjem til sin moder sammen med Bertel, bandede han kaptajnen og lovede at han nok skulde lære ham at danse, og til Bertel sagde han: »Men Du holder din mund!« og senere blev denne både af Jep og broderen truet med at få arme og ben slået i stykker, om han ikke tav stille.

På Kjærgård så det imidlertid ikke mere end godt ud for kaptajnen. Jep Darum kom hjem ud på natten og spillede ham det puds at jage en del andre stude ind i flokken. Det var et fif, som af og til blev brugt i slige tilfælde og oftest med held, thi det vilde jo i almindelighed være umuligt for anholderen at skille dyrene ad og sige hvilke der tilhørte ham og hvilke ikke. Ved denne lejlighed hjalp det dog ikke, thi de 31 stude var uheldigvis mærkede, og det var det øvrige kvæg på Kjærgård naturligvis ikke, og da kaptajnen hen i morgenstunden fik hjælp af en af sine folk, en tambour, var det derfor ikke vanskeligt for dem at skille de 31 stude ud igen. Det hjalp dem dog ikke synderligt, thi Jep og hans folk jog dem atter sammen, og kort efter opgav kaptajnen det endelig og red bort fra valpladsen. Men dermed var sagen, som vi skal se, dog langt fra til ende.

Natten efter blev atter en flok, 44 stk., dreven over Kongeåen fra Peder Darums gård i Vilslev. Ogsaa denne gang var der en halv snes mand om at drive og mellem dem Bertel, og denne gang var han længere med. Mikkelt Darum, en broder til de to andre, red foran flokken ad Kalslund kirke til, men da han kom jagende tilbage og sagde, at han havde set to ridende karle, måtte man i en fart have flokken ind på en anden vej. Det gik også godt, lige til henad morgenstunden. Da

var der 15 stude skilt fra, og de fleste af driverne var gået eller redet tilbage, kun Mikkel Darums pige og karl drev videre ad Tønder til med de 29. Men på Skærbæk mark blev flokken taget af Kolding udridere og et par dage efter konfiskeret ved Ribe byting til fordel for dem, medens kongen fik regress til de ukendte ejere for bøderne.

Disse historier ligner så mange andre både før og siden. Det var ingeniende sjældent, at de kongelige embedsmænd opdagede slige smuglerier, for der var jo nok af dem. Men hvis ikke smuglerne lige netop var greben på fersk gerning, var det så vanskeligt at bevise noget, der måtte gås en omstændelig og kostbar vej, og så risikerede man endda ingenting at opnå, og hvorfor skulde man så gøre sig uvenner med folk for den sags skyld? Sådant ræsonnerede kapt. Muth imidlertid ikke. Det blev netop Jep Darums og mange andres ulykke, at man her havde fået at gøre med en mand, der var tilstrækkelig energisk, hensynsløs og pengekær til at forfølge sagen til det yderste, og så er det vel også troligt, at han er bleven harm over at se på det ganske vist også ublu smugleri, som både den gang og senere blev drevet i og omkring Vilslev. — Han gav ikke blot indberetning til stiftamtmand Gabel om det passerede, men noget senere også til rentekammeret, som disse sager lå under, både om hans egen sag med Jep Darum og en del andre smuglerier, han havde hørt tale om. Og efter at byfogden i Ribe har forhørt ridefogden og ladefogden på Kjærgård uden synderlig udbytte, og der derom er sket indberetning til rentekammeret, blev der ved kongelig resolution af 13. okt. nedsat en kommission i sagen, — en af disse flyvende domstole, som man den gang ofte brugte for at få en vanskelig sag oplyst, og som gerne kunde gå udenfor de almindelige retsformer. Blandt

andet bliver det her bestemt, at alle de smuglerisager, som i kommissionens tid bliver draget frem, skal gå lige til denne, uden om deres eget forum.

Den 22. nov. 1728 begyndte så de forhør og undersøgelser, som skulde vare et helt år igennem, og som skulde sætte hele egnen i spænding og uro, for der var neppe mange, der havde en god samvittighed. Det gælder vistnok for hele grænseegnen det samme, som Peder Darum i forhørene tilstod om Vilslev, at »han turde neppe sige nogen mand i byen fri for toldsvig!« Alle rede til de første møder var indkaldt 11 anklagede og 70 vidner, og sagen greb snart langt videre om sig.

Under forhørene begynder man naturligvis med at bortforklare og knibe udenom, man kan ingenting huske, har intet set o. s. v. Men uheldigvis for bønderne har kommissionen et par vidner at rykke frem med, som ikke blot ved meget, men som man, og det gælder da navnlig kapt. Muth, har altfor godt i sin magt til, at man ikke skulde kunne få dem til at tale. De er nemlig begge landsoldater, den ene i Darum og den anden, den førnævnte Bertel Kristensen, i Vilslev. De var meget ulykkeligt stillede, for som bønderkarle havde de sikkert ikke mindste lyst til at lade deres standsfæller i stikken, men de vidste jo nok, hvad der ventede dem som soldater, hvis de ikke rykkede frem med deres viden. Det er da neppe tilfældigt, at det både er dem, som giver kommissionen de første sikre tråde, og som man også siden får mest at vide af, navnlig da Bertel Kristensen, det er af ham, man får at vide, hvad der er sket de to septembemætter, som der foran er fortalt om. — Nægtelserne nytter da ikke noget, og efterhånden, som sammenholdet brister mere og mere, går de fleste til bekendelse, og det er ikke altid opmuntrende at se, hvordan de så falder sammen som kujoner, tigger og tryg-

ler, men det kan rigtignok føjes til, at det ikke altid er de fineste midler, kommissionen bruger, som når man lover dem hel eller delvis straffrihed, når de vil vidne imod deres kammerater, og, om det er en i høj grad strafskyldig, at man vil gå i forbøn for ham hos kongen. Således bliver de fleste tilsidst møre, og det er næsten opmuntrende i al denne søllehed, at der dog er enkelte hårde halse, hvem alt dette ikke bider på, først og fremst Jep Darum selv. En del må han vel nødtvungen indrømme, til andet tier og samtykker han, men det væsentligste nægtede han hårdnakket, og først da han så, at det altsammen ikke hjalp ham noget, tilstod han et par dage før hans dom faldt i februar 1729. Han blev nemlig dømt for sig selv som hovedmanden, og han blev naturligvis heller ikke skånet. Han fik 40 stude konfiskerede, en mulkt på hver af 10 daler + tolden = 2500 kr.; regnes studene med bliver det 4000 kr., og skal det omsættes i vore værdier, hliver det naturligvis meget mere. En uret har man da også begået imod ham, idet man, stik imod placat af 6. feb. 1727, også dømte ham til at betale tolden! Om Jep Darum kunde svare til en sådan sum, og hvordan han i det hele taget slap fra det, ved vi desværre ikke, men hans herskab, fru Margrethe Krag, var ialfald bange for, at hun skulde tabe ved sin forpagter, og hun henvender sig da til kommissionen i den anledning; forpagtningskontrakten, fæstebrevet på gården i Vilslev og hendes bønsskrift bliver altsammen fremlagt og oplæst i retten.

I de samme skæbnsvangre novemberdage blev også en anden sag oplyst, som kaptejn Muth har draget frem, nemlig mod Lars Frandsen fra Darum for at have smuglet 20 stude ud. Det er den anden landsoldat, Just Pedersen, som her bringer kommissionen på spor, men bedst besked får man dog af en driver, Hans Nielsen,

for han har været med at drive flokken lige fra Holstebro marked. Det fremgår af hans og andres fremstilling, at her blev studene, som altid var græsstude, indkøbt af prangere mest fra Ribeeegnen, driverne er også for størstedelen herfra, men dog også nogle fra »nørlandet«, der er ikke truffen aftale med dem i forvejen, men de møder på markedet fordi de ved, at her er noget at tjene. De får 8—10 mark dansk for en tur til Husum eller Tønder, hvor studene sælges på markedet, og senere fedes de på de slesvigske og holstenske »veyder«. I dagene før disse markeder kan der være samlet en mængde kvæg i Vilslev enge, det bliver oplyst, at der omkring 20 sept. havde været omtrent 200 stk. fremmed kvæg.

På Kvistgård ved Holstebro havde da Hans Nielsen og en anden karl taget mod 40 stude, men før de nåede Darum, blev de skilt i to flokke, den ene går til Ribe og bliver fortoldet, den anden til Darum og derfra over åmundingen til Riberholme. Der var ganske vist en »holmmand«, men det oplyses snart, at han havde tjent 20 skilling ved at lukke bommene op for dem. Sønden Ribe samledes de to flokke igen og drev videre til Tønder marked.

Forøvrigt ser det ikke ud til, at der var meget at tjene ved denne handel, uden at man ligefrem var professionel smugler. Lars Frandsen opgiver at have givet 7—9 rd. pr. stk., og da han kun får 364 rd. for 40 stude, så vilde denne flok jo ikke kunnet bære told og omkostninger. Og sådan var det sikkert også. Tolden var så urimelig høj — 25—40 % — at købmændene simpelthen var nødt til at smugle ialfald en del over, hvis de skulde klare sig, og af andre sager ser man, at det næsten synes at have været skik at smugle de halve over og fortolde de halve ligesom Lars Frandsen. Men

der var naturligvis mange, som ikke gjorde sig samvittighed af at smugle alt, hvad de kunde overkomme.

Det havde imidlertid under disse forhør, 22.—27. nov., vist sig, at man var langt fra ved bunden, flere og flere sager kommer op, nogle 3—4 år tilbage i tiden. Der stanses da foreløbig for at få indkaldt nye anklagede og vidner, og i ugerne 3.—8. feb. og 27. apr.—2. maj blev der arbejdet videre. Hovedmændene er denne gang præstens søn i Farup, som har smuglet 50 stude ud, og en Chr. Frøsig fra Jedsted, som når at blive en smuk nr. 1 med 78. Men da ingen af dem har fået noget konfiskeret, slipper de altså med tolden og bøderne, hvoraf de sidste alene dog også var mere end studenes værdi.

Det som i de sidste forhør dog har mest interesse er det, at samtlige bønder i byerne mellem Kongeåen og Ribe er indstævnet tilligemed deres præster, Jørgen Ravn i Farup og Christoffer Barchmann i Vilslev. For præsternes vedkommende er det opdrætsattesterne, det er galt med, og det falder ikke vanskeligt at få oplyst, at ikke alene er attesterne bleven misbrugte, men de har også ofte udleveret en attest til børn eller tjenestefolk uden at være vis på, at den blev brugt efter angivelse. Dette var ganske vist også vanskeligt for dem, for ikke at sige umuligt, og de kan også let give gode undskyldningsgrunde. Disse bliver dog ikke tagen gyldig af kommissionen, og de to herrer må hver bøde 100 rd. courant. I god samklang hermed må bønderne tilstå, at det ikke altid har været deres eget kvæg, som de har udført under disse attester, men at der »af og til« har været en stud eller flere mellem det »udpraktiseret« af Nørrejylland. Men alt dette var det jo ikke nemt at rydde op i, og man nøjedes så med at idømme dem 200 rd. mulkt i samling. — Endelig bliver en herreds-

foged og tre bromænd dømt for at have taget mod stikpenge.

Ialt bliver 29 mænd dømt, (foruden bønderne mellem Kongeåen og Ribe), deraf en til fæstningsarbejde, (ofte gentagen smugleri), en til Bremerholm på livstid (menéd), en til embedsfortabelse og resten til bøder, ialt (+ told) 15—16,000 kr. foruden konfiskation. Enkelte af dommene bliver vel noget formildede, men ikke mange, og i det hele taget er der i denne sag faret hårdt og hensynsløst frem, — som det gerne gik: det var sjælden man gjorde noget, og når det så skete, så tog man for hårdt. Også derved får hin tids rettergang noget uretfærdigt over sig, men det er vist tvivlsomt, om man dengang forstod det. Der blev talt meget om lov og ret og retfærdighed, men der var igrunden meget ringsans for det. Man havde kun sans for magten, og når denne var tilstrækkelig stærk, så bøjede man sig for den, som for en skæbne, uden at knurre, ja måske endog uden at blive bitter.

Det var måske også nødvendigt at statuere et eksempel, men man undres dog, når man i dommens slutning læser, at hvis de dømte ikke inden 14 dage kan betale eller stille sikkerhed, så skal de pågribes og sendes til nærmeste fæstning for at arbejde der en uge for hver rigsdaler, de skylder! Det vilde for mange af dem sige fæstningsarbejde på livstid! Man har jo lidt ondt ved at tro, at dette virkelig er gennemført overfor de sikkert ikke få, som ikke har kunnet betale, men desværre har det ikke været muligt at finde noget om de dømtes senere skæbne.

Angående kaptajn Muth, da var han jo den, som høstede mest fordel, og på en vis måde ære ved hele historien. De 31 stude, han havde anholdt, blev konfiskerede til fordel for ham, og desuden tilstår kommis-

sionen ham en belønning af 200 rd. Dermed er han imidlertid ikke fornøjet, han ansøger kongen om at få 300, og det blev ham tilstået. Om han også har opnået den forfremmelse, han søgte samtidig, vides ikke, men det er det sandsynligste, og ialfald var det neppe råde- ligt for ham at blive i Vilslev. — (Se »Commissions act og dom, afsagt 24. nov. 1729 angående adskillige ved Riibe forøvede øxen told svig.« Rigsarkivet).

— Det er tydeligt nok med denne proces i frisk minde, at Gabel, som havde været kommissionens for- mand, i den foran nævnte indberetning fra 1735 skrev følgende: »Eftersom øxenhandelen mere end man skulde tro haver aftaget formedelst den ubeskrivelige toldsvig, som forøves af nogle løsgængere samt en del fæstebøn- der ved og omkring Ribe, Kolding og Haderslev, samt andre syden toldskellet beliggende steder, der overalt opkøber fæet og dermed besvige h's. maj's. told, hvilket ikke er at hindre, siden de til sammen rotter sig 20—30—40 mand stærk og med ladt gevær forbi- driver toldstederne, så foreslår han, »at hs. kgl. maj. strengelig lod befale, at ingen prangere fra den egn søn- den eller norden toldskjellet . . . må under straf af arbejde på Bremerholm deres lifs tid købe og uddrive øxne af Nørre-Jylland enten fra herregårde, præster, fog- der eller bønder, ej heller lade sig finde på noget mar- ked under lige straf (l), og at ingen må sælge til nogen øxenhandler under konfiscation, uden at den kjøbende beviser med pas og tilladelse fra amtmanden i Ribe eller Kolding, på hvilken af stederne han agtede at fortolde, enten han er borger, fremmed eller holstener, at han til at købe øxen er berettiget« o. s. v., alt i alt kun et for- slag til skærpelse af den gamle kontrol. Og om man

end ikke just fulgte disse forslag i enkelthederne, så var det jo ikke at vente, at tvangen efter dette skulde blive mindre, — det førnævnte reskript af 22. marts 1740 er et endog temmelig ondartet udslag deraf. Foruden bestemmelsen om de edfæstede opsynsmænd, indeholder det en befaling til at få fastsat visse bestemte driverveje, og når markedskvæget træffes udenfor disse, kan enhver konfiskere det. Dette blev dog kun en trusel, thi kvægsygen, som allerede stærkt nærmede sig, blev snart så voldsom, at man måtte lade folk drive, hvor de bedst kunde, for at komme uden om de værste egne, og selvfølgelig blev dette så i de følgende år meget misbragt, endnu 1787 klages der over dette.

Det var med smugleriet, som med det ukrudt, man kun river toppen af, — sålænge teorier og principer var de samme, var der intet, der hjalp. Det vilde være interessant, om det kunde lade sig gøre at få et begreb om dette uvæsens udbredelse, og dette er jo ifølge sagens natur vanskeligt, men helt uden holdepunkter er vi da heller ikke. Der må da først skelnes mellem græsstude og staldstude. Angående smughandelen med de sidste har der ikke været meget at fiude, men man tør sikkert gå ud fra, at den ikke har haft stor udstrækning, ialfald ikke efter 1660. Først var fristelsen ikke så stor, som ved handelen med græsstude, thi fedestudene kunde langt bedre bære tolden, og dernæst blev det overvejende flertal udført af nogle få udenlandske købmænd, som kom igen år efter år, og for hvem det derfor gjaldt at bevare et godt navn både hos sælgerne og ikke mindst hos toldvæsenet. Det ser ganske vist ikke godt ud, at der i Jylland i årene 1764—66 er opstaldet 56,573 stude til fedning og kun udført 29,147, men det vilde dog være forkert at tro, at resten, 27,426, er smuglet ud. De fleste af dem kan så godt være brugt her i landet, navnlig

da man dengang havde begyndt at bruge dansk kød på flåden og at udføre kød til Frankrig. Turde man sige, at de tre fjerdedele er brugt herhjemme, og den ene fjerdedel er smuglet ud, så vilde det altså blive knap hver femte af de udførte staldstude, som er smuglet over grænsen, og hver fjerde er ialfald højt regnet.

Skøndt disse tal ganske vist også er høje nok, så forslår de dog ikke, når vi kommer til græsstudene, her er forholdet snarest det omvendte. Der blev vel ikke udført nær så mange, men der var dog mange flere købmænd, og de fleste var folk af den rigtige prangerslags, som ikke havde noget »navn« at sætte til, og som ikke gjorde sig samvittighed af at smugle alt det ud, de kunde overkomme. — I årene 1701—47, da udførslen var tilladt, blev der i Ribe og Kolding (s: Jylland) fortoldet 26,042 græsstude eller knap 550 om året i gennemsnit. Deraf blev kun 8289, ca. $\frac{1}{3}$, udført i Ribe, eller 173 om året, og deraf blev igen de 6282 udført de fem år 1728—29 og 1740—42! Da der desuden i disse år dog er smuglet noget, så er en årlig gennemsnitsudførsel for de fem år af 1500 stk. sikkert ikke for højt regnet, og hvis man uden videre turde overføre dette på hele perioden, så vilde det altså sige, at godt og vel 1300 var smuglet ud eller 90 %. Men så galt er det dog heller ikke. Aarene 1740—42 har nemlig både i Ribe og Kolding toldregnskab unormalt høje tal både for staldstude og græsstude, og når tolder Lybecker i Nibe i en indberetning til rentekammeret giver til grund, at man har villet af med kvæget før det døde af pesten, så er dette måske den bedste forklaring, der kan gives. Nok er det, udførslen af fedestude kommer i disse år endog noget over udførslen 1700—17, og af græsstude når det fortoldede tal op til mindst det dobbelte af et almindeligt år. Man tør derfor næppe sætte gennem-

snitsudførelsen i Ribe tolddistrikt for de 48 år til mere end ca. 900 stk., men da deraf kun 173 er fortoldet, bliver resultatet dog, at godt 80 % er smuglet ud, og af de 48 år står da også de 30 helt blanke i regnskaberne! Slet så galt er det dog ikke ved Kolding. Her står kun 10 år blanke, men også her er der dog en stærk stigning for 1728—29 og for 1740—42. Af hvilke grunde vil forhåbentlig fremgå af det foregående. (Ang. disse tal og beregninger se »Miscellanea vedkommende grænsetoldvæsenet 1783—1820«. Rigsark.).

Af denne redegørelse og af kommissionssagen fra 1728—29 fremgår det, at den i 1689 og 1701 tilsyneladende så udmærket ordnede kontrol kun virkede såre ufuldkommet, og skønt det blev noget bedre efter 1729 og navnlig efter at reskriptet af 22. marts 1740 var kommet, så var det dog ikke væsentlig reskriptets skyld men kvægsygens. Denne forfærdelige landulykke tvang os nemlig ind på et afspærringssystem, som da navnlig kom til at virke stærkt i grænseegnene, og da det skridt, man derved vandt fremad, aldrig helt blev opgivet igen, så kan der fra kvægsygens tid af dog spores nogen forandring til det bedre.

Imidlertid var det dog først nogle år ind i 40'erne, at afspærringen blev ordnet med militær, så den ret virkede. 31. marts 1745 får amtmand Gabel ordre til at rådføre sig med den nærmeste kommanderende chef om, hvor mange kavallerister der helst skulde til for at danne en kordon ved grænsen. Mange år senere, 1778, omtales en kordon på 2 husareskadroner, som har stået i flere år, om den har stået lige siden 1745 ses ikke, men i hvert fald tvang den hårde nødvendighed nu ind på langt skarpere forholdsregler, og det var tildels også for at hindre kvægsygens udbredelse, at græsøxnes udførsel ved fd. 29. aug. 1747 igen blev forbudt.

Dette sidste havde dog også en anden og væsentligere grund. Handelen med fedestude var fremdeles i bestandig nedgang, så mens udførslen 50 år tidligere havde været omkring 15,000 årlig, så var den nu gået ned til 7500 årlig. Regeringen prøvede nu at gribe mere direkte ind, men uden store resultater. I året 1746 lod den hollandske regering efter forhandling med den danske opkøbe ca. 10,000 stude i Jylland; de blev udført fra Hjerting, fordi Hannover og Bremen på grund af kvægsygen forbød al passage. Desværre blev det imidlertid ved dette ene forsøg. En halv snes år senere blev der derimod gjort forsøg med at slagte herhjemme og at udføre kødet i salt tilstand. Det var prøvet 1740, og var da gået i stå på grund af kvægsygen, og når det nu blev prøvet igen, så var det den store søkrig, som lokkede med sine fordele, men ganske vist var der også meget at vove, og regeringen måtte da i den grad støtte sagen, at handelen så at sige går for dens regning. Efter en akkord fra 1758 skulde der i 8 år sendes 4000 tdr. årlig fra Aalborg til Frankrig. (Holm 1720—46 II 524—28 og 1746—66 2. afdeling 231 flg.) — Det må være omtrent ved samme tid, at man har prøvet at udføre levende stude for kgl. regning, »men det løb ulykkelig af«, som det hedder i en indberetning til toldkammeret.

Vi vilde synes, at tallene, som det her drejer sig om, både hvad udførsel og toldindtægter angår, er altfor små til, at man skulde skænke disse ting en sådan opmærksomhed, som navnlig det her anførte tyder på. Men man kommer på andre tanker, når man ser, at trods al tilbagegang, så var denne eksport alene i året 1764 dog større end al Københavns eksport af indenlandske varer, og at den var omkring 90 % af hele Jyllands eksport! Og da regeringen 1747 forlangte indberetninger og forslag om landets hjælpekilder o. s. v., tog denne handel

og forslagene om dens ophjælpning derfor også en stor plads i de jyske amtmænds svar. — Naturligvis er disse forslag alle prægede af tvangsprincipet, men heldigvis blev kun et af dem gennemført, og det endda langt senere, nemlig et forslag om en langt tættere og stærkere grænsekordon end den, som synes at være sat et par år før. Dog er der et forslag til, som skal nævnes her, dels fordi det er tvangens toppunkt, og dels fordi det, skøndt aldrig gennemført, dog kom til at spille en stor rolle i den følgende menneskealder, og det stod i al den tid som en truende uvejrssky over Jylland. Talen var om intet mindre, end at udvide brændingen og optællingen til hele Jylland! Denne gang blev det kun et projekt, men 1759 nævnes det som nr. 1 mellem forskellige midler til bekæmpelse af smugleriet, som der i en forestilling til rentekammeret gøres rede for. Ørene skal studsес og hornene brændes på alt kvæg i Jylland, og ethvert dyr, som ikke er således mærket, kan konfiskeres nårsomhelst og af hvemsomhelst. Denne gang var det meget nær ved at blive gennemført, men i sidste øjeblik blev det heldigvis lagt tilside, og man nøjedes, som vi straks skal se, med at forstærke grænsebevogtningen.

Det gør et ejendommeligt indtryk at se, at når man i de dage skulde fremkomme med noget til studehandelns fremme, så bliver det først og fremst et radikalt forslag til smugleriets bekæmpelse, — et forslag som, hvis det var blevet gennemført, vilde have udstrakt smughandelen og snyderiet til hele Jylland. Det er et vidnesbyrd, først om den magt og betydning, man tillagde smugleriet, og dernæst om den overtro, man da havde på tvangsprincipernes brugbarhed. Men det tjener dog til ære for regeringen, at den, da det kom til stykket, foretrak den kostbareste vej, nemlig at forstærke grænse-

bevogtningen, hellere end at besvære hele Jylland med den plage, som brændings- og optællingskontrollen allerede var i grænseegnene!

Netop som et led i disse bestræbelser for at ophjælpe handelen med fedestude, var det, at forordn. 29. aug. 1747 fremkom. Når man nu atter forbyder udførsel af græsstude, er det kun i mindre grad af hensyn til kvæg-syge og smugleri; heller ikke, som i gamle dage, for at fremme denne næringsvej til alles vel og i alles interesse, men udelukkende for staldgårdenes skyld, altså til gavn for herremænd og borgere på bøndernes bekostning. Det er i mindre stil ganske det samme, som når man i 1733 genindførte landmilitsen, ikke først og fremst for forsvarets, men for herremændenes skyld. — Og dog blev det fra alle sider indrømmet, både, at bønderne på den måde fik mindre for deres magre stude, fordi staldgårdene ikke kunde konkurrere med de holstenske købmænd, og at studene heller aldrig blev så værdifulde ved at blive fedet på staldgårdene, som de blev på marsken.

At det var et stort fejlgreb, her var begået, blev regeringen da også fra mange sider gjort opmærksom på. Allerede samme år, 1747, skriver Gabel, som jo nu af lang erfaring kendte forholdene, følgende til rentekammeret: »Tolddefraudationer vil ligesom forhen gå i svang, når ingen græsstude må udføres fra Jylland, hvilke indbyggerne i Holsten må have til deres stalde om vinteren, efterdi de i efteråret i Hamborg og andre markeder bort-sælger deres fedekvæg, som de om sommeren har haft på vejderne. Derfor vil de nu på mange måder søge at praktisere græskvæg ud til at besætte deres stalde med om vinteren, og således, istedetfor at der dog forhen blev nogle (!) græsstude fortoldede, nu bliver slet ingen, og toldsvigerne dog alligevel vil søge at få ligeså mange

udført som forhen«. — Som rimeligt er, er det mest smugleriet, der ligger Gabel på sinde, men han har vel også nok haft øje for forbudets andre ulemper, og ialfald var der andre embedsmænd, der så dem. Og de søger da også at hjælpe ialfald grænseboerne til nogen lettelse, idet de anbefaler de ansøgninger om lov til mod told at udføre græsøksne, som fra 1757 begyndte at strømme ind til rentekammeret fra grænseegnene. Men i tyve år lod regeringen sig bede, inden den gav en lille smule efter. Først da omtrent alle amtmændene hen i 1770'erne foreslog forbudets ophævelse, svares der vel fra toldkammeret, at det kan man ikke gå ind på for staldgårdenes skyld, og forbudet blev også stående lige til 1788, men ved resolutioner af 24. marts og 18. sept. 1777 fik befolkningen i grænseegnene dog frihed til med visse indskrænkninger at udføre græsstude, endda for en told af 9 mark istedetfor 14 $\frac{1}{2}$. Det er, saavidt man kan se, amtmanden for Koldinghus amt, der har slået det afgørende slag, og hans motivering er såre ejendommelig. Han siger, at siden 1747 har disse folk »af nødvendighed måttet udsnige deres kvæg, hvilket nu er hindret ved den på grænsen mellem Jylland og Slesvig satte cordon«, og derfor må der nu findes andre udveje. Desværre var denne frihed imidlertid så betinget og krævede en sådan masse formaliteter (der skal indgives årlige ansøgninger, det udførte skal brændemærkes, ingen stud må være under 4 år o. s. v.), at bønderne, som jo altid har været bange for den slags ting, hellere gik den gamle, vante vej, da kordonen blev hævet 1782, d. v. s. de fortsatte med smugleriet. —

Men selv om dette var slemt endnu, var det dog neppe så galt som 50 år tidligere. Af kvægsygen var man blevet tvunget ind paa et skrappere vagthold, og i året 1760 var grænsetoldvæsenet blevet lagt under det

nyoprettede generaltoldkammer og med det samme omordnet. Hidtil var tolderne i Kolding og Ribe med deres 6 udridere den hele grænsevagt, når undtages kordonen, — det var jo ikke at forlange, at det skulde slå til. Det måtte snarest siges at være et slumpetræf, om de engang imellem fik fat i en smugler. Nu blev der derimod ansat 10 »kontrollører«, som kom til at bo langs grænsen, foruden Kolding og Ribe toldembedsmænd, og skøndt også dette skulde vise sig langt fra at være tilstrækkeligt, navnlig da kordonen blev hævet, var det dog langt bedre end før.

Men klagerne blev ved, for dels lå det til tiden, og dels forlangte man mere end før. I en toldkammerbetænkning af 1775 hedder det om den nye ordning: »Nu er siden den tid 15 år forløben, og tingenes beskaffenhed er den samme som tilforn, undtagen at den kongelige kasse ved flere betjentes antagelse har haft en højere årlig udgift. Man finder ikke, at de gør nogen konfiskation, uagtet al bekendt toldsvig. Man kan vel ikke tilskrive disse betjente nogen utroskab eller særdeles efterladenhed, men mere, at de risikere liv og lemmer, om de ville attackere en flok stude, som har et stærkt bevæbnet mandskab til bedækkelse og ordinaire ved natte-tider passere toldskjellet.«

Og der kunde nok være grund til klage, ialfald m. h. t. studehandelen, og det er jo bestandig næsten udelukkende den, der tænkes på. Den gik fremdeles langsomt men sikkert nedad, om det end ikke var smugleriets skyld alene; i 70'erne er man kommen ned til en gennemsnitsudførsel af 6300 årlig, og man begyndte da atter, paa regeringens foranledning, at drøfte grundene dertil og midlerne derimod: Angående de første er næsten alle amtmændene enige om at nævne kvægsygen og smugleriet, men når de dernæst, som for 30 år

siden, skal foreslå midler imod smugleriet, så kommer det tydeligt frem, at friere økonomiske anskuelser er ved at gøre sig gældende. En enkelt foreslår vel kordon, men ligeså meget for kvægsygens skyld, som endnu ikke er helt forbi, og de fleste foreslår helt at frigive studehandelen og at nedsætte tolden meget betydeligt. Det vil altså sige, at de ønsker al kontrol hævet med undtagelse af den, som er nødvendig for at få den tilbageblevne told ind. — Ja, amtmanden over Kalø amt går så vidt som til at ønske også tolden hævet, den nuværende indtægt vil han have fordelt på staldgårdene som en skat, og handelen skal altså fuldstændig frigives. »Saa fik regeringen toldens sum, udlændinger vare for udgift befriede, al snighandel blev dæmpet, og grænsekontrollørerne kunde spares«.

Ja, dette synes os fornuftig talt, men så frisindede var anskuelserne langt fra på højere steder. I den ovennævnte toldkammerbetænkning af 1775 foreslås vel tolden nedsat, fra 2 rd. 40 sk. cour. til 1 rd. cour., men samtidig vil man både have en kordon og have alt jysk kvæg mærket. Dette sidste blev dog atter forbigået og denne gang for aldrig at komme frem mere, derimod blev det nu til alvor, at få sat en stærkere kordon, ganske vist mest for kvægsygens skyld, men naturligvis skulde den ogsaa passe på smuglerne. Det var kvægsygekommissionen (17. dec. 1778—1848), som endelig fik kordonen gennemført. En kgl. resolution af 20. dec. 1778 bestemmer, at den skal bestaa af 600 mand infanteri, foruden de to husareskadroner, som står iforvejen. Når undtages de tre steder: Kolding, Foldingbro og Gredstedbro, er al passage forbudt under fæstningsstraf, og den samme straf sættes for den, som truer skildvagterne eller bruger vold imod dem. Man kan tænke sig, hvilken plage denne kordon har været for grænseboerne! I sammenligning

med den måtte den gamle kontrol kaldes mild, men ganske vist er det vel også nok lykkedes i disse 3½ år nogenlunde at forhindre smugleri, navnlig da soldaterne fik del i det konfiskerede og mulκτηne lige med de kgl. betjente. I en indberetning fra tolderen i Ribe 1788 hedder det da også, at der indkom langt mere i Ribe toldkasse på kordonens tid end der kommer nu; 1780: 16,223 rd., 1781: 22467, men nu derimod kun 11,000 rd. årlig. At der træffes ligeså mange retssager fra den tid som før og efter, betyder derimod neppe meget, der ud fra kan man hverken slutte det ene eller det andet.

Forøvrigt viser en sådan foranstaltning jo ikke i retning af mere frihed, og det var heller ikke meningen. Et par år før, 4. nov. 1776, kom en forordning om studehandelen, som viste, at tvangssystemet endnu var vel ved magt. Men bortset fra dette kunde det kun kaldes godt, at den samlede alle de gamle spredte bestemmelser under ét, og disse erklæredes derfor også nu for hævede. Noget nyt og positivt bragte forordningen derved, at den støtter og opmuntrer »salterierne«. Disse får store fordele: Ikke blot frihed for udførselstold, men desuden en udførselspræmie af 1 rd. for hver tønde kød og toldgodtgørelse for det forbrugte salt. Det er et sidste forsøg på at få studehandelen hjulpet op igen, og i de to år 1777—78 blev der da også udført 7338 tdr. kød (omtr. 3500 stude) til Frankrig fra Aalborg, Randers, Hobro og Aarhus, mest fra de to første; og desuden leveredes der endel til den danske handels- og orlogsflåde. Men trods denne store understøttelse kunde det endda ikke gå. Ikke blot fik staten aldrig — hvad der vel dog fra først af må have været meningen — nogen erstatning for den udførselstold, den derved gik glip af, men selve kødudførslen gik efter få års forløb næsten helt istå. (Om dette sidste se »Mallingiana«. Om

det øvrige i tiden 1747—76 navnlig »Diverse dokumenter angående studehandelen i Jylland o. s. v. (1776 etc.) Rigsarkivet).

Men i årene efter 1784, da så mangan gammel skranke faldt, og frihed blev det ledende princip, ialfald for en tid, da løstes også disse bånd. En ugestid før stavnsbåndets løsning kom en forordning (11. Juni 1788), som gav alle lov til at købe, sælge og fede efter behag, og kvæget må, fedet og ufedet, udføres til enhver tid af året, og dette gælder nu også for kør, kvier og hopper, hvis udførsel hidtil var helt forbudt. Dermed bortfaldt altså hele det indre kontrolapparat, som havde stået siden Kr. 4's dage, men navnlig de sidste to menneskealdre havde været til megen ulempe og tidsspilde. Men det blev også nødvendigt at nedsætte tolden, thi efter de sidste 50 års erfaringer vilde nu ikke ret meget blive fedet her i landet, det meste vilde blive drevet ud i mager eller halvfed tilstand, og skønt priserne de sidste år var steget ikke så lidt, så vidste man dog såre vel, at den slags kvæg aldeles ikke kunde bære tolden. Denne blev da, både mellemrigstold og udlandstold, som det så ofte de sidste 30 år var foreslået, nedsat til 1 rd. for stude, fede og magre, og 4 mark for kør og kvier og var nu kun 5—8, højst 12 % af indkøbsprisen.

Det var ganske vist heller ingenlunde lidt, og også tilstrækkeligt til, at endel, navnlig småprangerne, som købte det dårligste kvæg, fortsatte med smugleriet, men det var dog en uhyre lettelse. Og når man ikke gav friheden fuldtud, var det sikkert ikke mere af hensyn til staldgårdene, thi en sådan told kunde ikke yde dem nogen som helst beskyttelse, men af finansielle grunde.

Og man skulde lige straks få at mærke, at det betalte

sig at give frihed, som man jo også fik det at erfare på andre og større områder, — dels tog nemlig smugleriet stærkt af, og dels udførtes der selvfølgelig langt mere end før, af kvæg næsten lige straks det dobbelte, og efter 1792, da også hestetolden blev nedsat, blev der af heste udført 3—4 gange så mange som før. Og følgen blev, at mens gennemsnitsindtægten af kvægtolden i Ribe og Kolding for femåret 1783—87 var 15,357 rd. cour., så var den for femåret 1789—93 allerede 15,025, og der er altså udført en 15—16,000 dyr. Men regner man hestetolden med for de to femår, får man tallene 15,697 rd. og 18,349 rd., og denne stigning fortsættes i de følgende år; 1794—1808 holder tolden sig mellem 20,000 og 30,000 rd. årlig, og dertil svarer en kvægdudførsel af 18—24,000 stkr, og en hesteudførsel af 4—8000 stkr. Men det er at mærke, at disse tal er ubrugelige, hvis man vil bedømme stigningen fra før 1788, thi det meste af denne beror sikkert på, at man nu lader fortolde, hvad man før smuglede ud!

Der var imidlertid desværre en del af befolkningen, den, som boede langs toldgrænsen, som fik altfor lidt gavn af friheden. Hvad enten nemlig tolden var stor eller lille, var det nødvendigt at holde kontrol fremdeles, og af denne bortfaldt også kun de beedigede opsynsmænd af 1740, — ganske vist også den del af al kontrollen, som var mest forhadet. Imidlertid var man tilbøjelig til at fortolke dette således, at der kun skulde blive den egentlige toldkontrol tilbage, og sådan havde det måske også blevet, hvis det havde vist sig at kunne gå, men embedsmændene påstod atter og atter, at det på den måde var ganske umuligt at passe på, og ved forordn. af 18. apr. 1792 blev brændingen og tællingen o. s. v. da også stadfæstet og vedvarede, lige til kvægtolden blev hævet 1827. En ansøgning fra Darum sogn 1820 om at måtte

gå ud af optællingsdistriktet, blev naturligvis afslaaet. — Måske kunde disse ting heller ikke undværes, navnlig med det daværende lidet talrige opsyn, men følgen blev da også, at der fremdeles gik en masse snyderier i svang, og det endda ikke særlig af vindesyge, for der kunde ofte ikke tjenes en skilling derved, men netop for at spare tid og vidtløftigheder.

— Derimod undergik den øvrige grænsekontrol i disse år en heldig omordning. Det var af flere grunde nødvendigt, og desuden ønskede man også her at løsne de gamle bånd, så meget det efter forholdene lod sig gøre, og det var synd at sige, at man sparede på møje og bekostning i den anledning. Der blev (vistnok 1787) nedsat en kommission alene for den sags skyld, og veje, vadesteder, opsyn o. s. v. blev nu underkastet et grundigt eftersyn. Navnlig opsynet får i indberetningen en ret skarp kritik. Nyttens af det har været lille, siges der, navnlig m. h. t. »kvægudførslen som hovedsagen, hvilket let kan ses af indkomsternes beløb, når grænsen har været under en kordons og når den har været under grænsekontrolløropsyn«, og heller ikke af varer bliver der konfiskeret meget, undtagen et brændevinstøj engang imellem. Og naar der fra toldkammeret er spurgt, om ikke antallet af kontrollører kan indskrænkes, så må det derfor erklæres umuligt, uavnlig nu, efterat kordonen er hævet. Hellere skulde hver af de ti, som nu følges to og to, have sin strækning tildelt og så have en ridende og beediget karl til hjælp. Som det nu er, »gives der anledning til misbrug, når den ene, som under foregivelse af angivelse eller deslige æsker den andens medfølge på en vis kant, ej er vel sindet.« (!) (Miscellanea ang. grænsetoldvæsenet 1783—1820. Ra.).

Resultatet af disse forslag blev den ny grænseordning af 18. apr. 1792, men allerede 1790 kom nogle

ændringer, som ganske vist øgede og strammede opsynet, men som netop derfor på anden måde kunde lempe sig efter klagerne fra grænsedistriktet. Foruden de tre gamle lovlige toldveje blev der nu fastsat fire nye ved Ejstrup, Dollerup, Skodborghus og Vilslev. Dog måtte man, for at have lov til at benytte dem, kunne bevise, at man hørte hjemme i grænsedistriktet, thi for landets øvrige beboere gjaldt fremdeles, som fra ældgammel tid, kun vejene over Kolding, Foldingbro og Gredstedbro. Kunde, der har marker på begge sider grænsen, må færdes over åen på deres ejendom, men der maa ikke hegnes anderledes, end at betjentene kan have fri fart. Fra disse bestemmelser blev dog gjort en undtagelse for et par græsemøller mellem Ejstrup og Lunderskov. For at hindre misbrug har det været foreslået helt at spærre for dem mod syd, men da tolderen i Kolding taler deres sag får de fremdeles lov at tage mod møllegæster syd fra, mod at mølleren afgiver en skriftlig og edelig erklæring om at ville sørge for, at gæsterne ikke kører længere nord på(!), at der ingen handel finder sted, hverken med varer eller heste, og at der ingen indsmugling sker i sædeknipper eller møllesække(!) »Så sandt hjælpe mig Gud og hans hellige ord!« Det var ikke let at være møller under disse omstændigheder! — Selvfølgelig kunde der i disse forskellige tilfælde opstå tvivlsmaal, og det var så ikke altid let at bevise, om en handelsmand og hans varer hørte hjemme i grænsedistriktet eller udenfor, navnlig ikke på den nordre side, hvor kvæget ikke var brændemærket. Der blev da her atter anledning til megen strid og mange vilkårligheder, men for det meste var det toldbetjentene, der trak det korteste strå, thi »hvordan det går til lader sig vel tænke, men står vanskelig til at bevise.«

Endelig blev ogsaa 1790 det længe savnede toldsted

oprettet i Foldingbro. Bromandens gård blev købt for kgl. regning og indrettet til toldergård; den var færdig 1794 og står endnu, vistnok væsentlig i sin gamle skikkelse. Den her ansatte tolder blev ligestillet med ham i Kolding og i Ribe, og tilsammen fik de overopsynet. Han fik en kontrollør med en »edsvoren karl« til hjælp, og desuden blev ved de fire ovennævnte veje ansat fire ny kontrollører, ligeledes hver med en edsvoren karl; bevogtningen synes således nu at være en snes mand stærk foruden personalet i Kolding og Ribe. Disse nye kontrollører fik hver 300 rd. i løn, men saa skulde de holde to heste og selv lønne karlen med 100 rd. De gamle kontrollører (fra 1760) fik hver 150 rd. og toldereren i Foldingbro 200 rd.

Forordningen af 1792 samlede de fleste af disse bestemmelser og desuden dem af de gamle, som fremdeles skulde gælde, og den giver således for første gang en samlet oversigt over de herhen hørende ting. Om natten må, med enkelte undtagelser, ingen overfart finde sted, heller ikke ad de lovlige veje, og heste og kvæg må end ikke om dagen komme uanmeldt inden for milegrænsen (se fd. 1727). Dette var vistnok en stramning af de gamle bånd, men til gengæld gives der også lempelser. Først bliver tolden nedsat fra 2 rd. 40 sk. til 1 rd. for gamle heste under 10 rd.s værd, og dernæst bliver straffene, i overensstemmelse med tidens humanere tænkemåde, betydelig nedsatte. Bøden for at smugle heste og kvæg bliver nedsat til den dobbelte told, og for varesmugling skulde ingen bøder gives, men i tilfælde af, at smugleren var greben på fersk gerning, var straffen naturligvis fremdeles i alle tilfælde konfiskation. Hvis nogen vægrede sig ved at stanse paa tilråb fra betjentene, eller han på anden måde gjorde modstand, eller blot bar »morderlige våben« fik han en bøde, for vold kunde han idømmes 3—6

måneders tugthus, og brugte han våben og tilføjede betjentene skade, kunde han straffes med fæstningsarbejde. — Betjentene bar ikke uniform, men for at ingen skulde undskylde sig med, at han ikke vidste det var en kongelig betjent, så havde de allerede fra 1781 båret et toldtegn med »vores kongelige våben og krone«.

Hvor utålelig end den tilbageværende kontrol kunde forekomme eftertiden, så kan det dog ikke nægtes, at der med de to forordninger af 1788 og 1792 var handlet i meget frisindet ånd. Det var både sandt og smukt, når der fra toldkammeret blev skrevet til amtmanden i Ribe: »I øvrigt ønsker kammeret, at kammerherren, når og så ofte lejlighed gives, vil oplyse beboerne, navnlig langs toldskellet, om, hvor megen frihed og lettelse de ved den nye forordning (1788) har fået, hvor lidt de vinder ved toldbesvigelser, mod det, de vover, og overalt hvor meget mere hæderligt det er at ernære sig i landet ved lovlig håndtering, end at søge ulovlige fordele ved anordningers overtrædelse. Man formoder, at dette, gjort fatteligt for almuen vil ikke lidet bidrage til det, kammeret gerne ønsker, nemlig hellere forebygge forbrydelse end at straffe.«

Disse to forordninger kan da siges at være betydningsfulde forarbejder til toldloven af 1797. De erfaringer, man hurtig gjorde om deres gavnlige virkninger, også i finansiel henseende, kom senere denne lov til gode.

Under krigen 1807—14 gik det med kvægtolden som med andre toldsatser: Den blev forhøjet flere gange og fra 1810 aftog også den lovlige udførsel og navnlig fra 1812. Det er dog ikke den høje told alene, der var skyld i det, snarere er det krigens uro, som nu nærmede

sig vore grænser, og måske tildels de snyderier, som i disse år, indtil 1818, blev dreven langs Kongeågrænsen. Endnu 1810 udførtes over 20000 stude og køer ved de tre toldsteder, men 1813 kun 9800 og 1814 gik den lovlige udførsel ned til 6700. Dette år blev så tolden nedsat og 1815 udførtes også 10300, men 1816 gik det igen ned til 7500. Atter blev tolden sat ned, og fra den tid steg udførslen betydeligt, 1817 var den 12000, og de følgende tre år c. 16000 med stigende tendens. Stigningen beror dog måske mest på, at de bedragerier, som i flere år havde gået i svang, i 1817 blev opdagede. Ialfald er tolden endnu meget høj, 20 % af det magre kvægs værdi, og da det fremdeles næsten udelukkende var det, der udførtes, så var det meget mere, end handelen kunde bære. Og 1819 blev tolden for tredje gang nedsat således, at der i mellemrigstold skulde gives 5 rd. af en hest, $2\frac{1}{2}$ af en stud og $1\frac{7}{8}$ af en ko. Tolden til udlandet blev for kongeriget sat til $\frac{8}{5}$ gange disse beløb, men for hertugdømmerne kun $\frac{3}{5}$. Efter hin tids priser mente man, at disse satser vilde give en maximumstold af 8 %, og højere mente man ikke det kunde nytte at gå. —

Aaret efter, 1820, gav også den ny grænseforordning nogle smålempelser. For udgående varer, altså navnlig for kvæg og heste, blev oprettet et nyt toldsted i Gredstedbro, og der blev tilladt nogle flere førselsveje både fra nord og syd til de tre toldsteder. Men dette var kun småting, den gamle tvang blev i hovedsagen bevaret: Man skulde til et af de tre toldsteder for at komme over, kun hvis man ikke førte varer eller kvæg med sig, blev det fra den tid tilladt også at benytte de andre fire veje, som i 1792 var bleven anordnet for grænsedistriktets beboere. Efter solens nedgang og før dens opgang måtte aldeles ingen førsel af varer eller kvæg finde sted i

optællingsdistriktet (1 mil nær grænsen mod nord), heller ikke ad de lovlige veje. Og det værste af det alt: Brændingen og optællingen vedblev. Hvis man agtede at forøge eller formindske sin besætning, så skulde det forud anmeldes, det tilkomne skulde fremstilles på grænsekontrollørens bopæl, før det blev ført hjem, og det solgte måtte ikke føres bort, før optællingsbogen med den fornødne anmærkning var kommen tilbage fra kontrolløren, men så skulde det også — under mulkt — være bortført inden den der angivne tid, o. s. v. Og om alt dette nu end ikke blev strængt gennemført, og om en medgørlig kontrollør end kunde lempe meget på tvangen, så havde kontrollen jo dog i tidens løb en tendens til at blive skarpere og mere gennemført, og da befolkningen samtidig vanskeligere og vanskeligere kunde finde sig i den, så var tvangen nu, skøndt den samme som for over 100 år siden, i virkeligheden værre og mere utålelig end nogensinde før. — Dertil kom den uret, som blev tilføjet kongerigets beboere derved, at de næsten måtte betale en tre gange så høj udførselstold, som hertugdømmets beboere. Ganske vist var den slags ikke andet, end man fra gammel tid var så vant til, men tiden var nu ved at blive en anden, folk havde begyndt at tænke, og om misfornøjelsen end ikke kom offentlig frem, så gav den sig udtryk på anden måde, bl. a. derved, at smugleriet atter tiltog stærkt. Den store nedsættelse i 1819 synes ikke at have hjulpet det mindste, thi i årene 1823—25 udførtes i gennemsnit kun 3000 heste og 14000 stkr. kvæg ad lovlig vej, hvad der var altfor lidt. Og man begyndte da pany at drøfte grænseforholdene. Finansminister Møsting mente endog 1826, at det var bedst, denne grænse blev hævet, men da dette ikke kunde lade sig gøre af hensyn til konsumtionen og brændevinsbeskatningen, så måtte man i hvert fald hæve tolden på kvæg og heste. Erstat-

ning for tabet, 60,000 rd., vilde han få ved at forhøje tolden ved Holstens sydgrænse, af en sådan vilde jo nemlig Jylland også komme til at bære sin del (Rubin II 127—28). Dette var åbenbart også mere retfærdigt end den endelige ordning.

Men ihvertfald førte overvejelserne denne gang til et betydningsfuldt resultat, idet en forordning af 12. Jan. 1827 fuldstændig hævede mellemrigstolden og dermed al kontrol, og således var da den sidste rest af de århundredgamle skranker falden og kvæghandelen var givet fuldstændig fri. Samtidig blev tolden til udlandet nedsat til samme beløb for kongeriget som det var for hertugdømmet: 3 rd. for en hest, $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{3}{4}$ for køer, kvier og stude o. s. v. Tabet, de 60,000 rd., skulde dækkes af en skat på hele landets hartkorn af 16 skill. pr. td. Dette var en uretfærdighed mod øboerne, og blot 10 år senere var det heller ikke gået af uden klager og rivninger, men da skatten blev pålagt, hørtes ingen misfornøjelse. —

E. S. Både forarbejderne til og udarbejdelsen af nærværende afhandling har været ret besværlige, dels fordi kilderne, som har stået til forfatterens rådighed, på et par punkter har været mangelfulde og flere steder syntes i modstrid med hverandre, og dels fordi hele dette spørgsmål i sig selv er meget uklart. En eventuel fortsættelse til 1851, som vil komme til at indeholde uddrag af de i indledningen omtalte gamle smugleres oplevelser, vil ikke volde nær saa mange vanskeligheder.

Uden støtte havde det da ogsaa været forf. umuligt at føre arbejdet til ende. Og derfor ønsker jeg her at sige tak til de mange, som har hjulpet med råd og dåd, og først og fremst maa jeg da sige tak for den pengeunderstøttelse, som den Hjelmstjerne-Rosenroneske stiftelse har ydet mig.

Vinding, 4. dec. 1904.

Forf.